

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte

Sākumskola ar tiesībām mācīt vienu priekšmetu pamatskolā

EVIJA VINSLAVA

Tēlainās izteiksmes līdzekļu apguves iespējas literatūras stundās 7. klasē

Bakalaura darbs

Darba vadītājs
Asociētā profesore

Dr.paed.

Gunta Siliņa-
Jasjukeviča

Akadēmiskais amats

Zinātniskais /
akadēmiskais grāds

Vārds, uzvārds

Paraksts

TUKUMS 2022

Saturs

Ievads	5
1. Tēlainās izteiksmes līdzekļi skolēnu valodas attīstībā pamatizglītībā.	7
1.1. Pamatizglītības vidējā posma skolēna valodas attīstības raksturojums	7
1.2. Tēlainās izteiksmes līdzekļi, to raksturojums.....	12
1.3. Literatūras mācību satura raksturojums pētāmās problēmas kontekstā.....	17
1.4. Paņēmienu tēlainās izteiksmes līdzekļu apguvei literatūras stundās 7.klasē	22
2. Empīriskais pētījums.....	32
2.1. Pētījuma bāzes apraksts	32
2.2. Pētījuma metožu izvēles pamatojums un apraksts.....	32
2.3. Pētījuma norises apraksts	33
2.4. Iegūto rezultātu kvalitatīvā un kvantitatīvā analīze	43
2.5. Pedagoģisko situāciju modelēšana	46
Secinājumi	50
Priekšlikumi.....	52
Literatūras un citu avotu saraksts	53
Pielikumi	56

Anotācija

Evija Vinslava. Bakalaura darbs „Tēlainās izteiksmes līdzekļu apguves iespējas literatūras stundās 7. klasē”. Rīga: Latvijas Universitāte. 2022, 68 lapas.

Bakalaura darba mērķis ir teorētiski un empīriski pētīt 7.klases skolēnu tēlainās izteiksmes līdzekļu apguves iespējas literatūras stundās 7.klasē.

Bakalaura darba teorētiskajā daļā tiek skatīta bērnu vispārēja valodas attīstība, skolēnu valodas attīstība pamatizglītības vidējā posmā un pamatprasmju attīstības tendences mūsdienās. Ņemot vērā izvēlēto tematu, tiek noteikti un pētīti konkrēti biežāk lietotie tēlainās izteiksmes līdzekļi, skolēniem pieejamajos mācību līdzekļos, kā arī mācību saturs pētāmās problēmas kontekstā. Pamatojoties uz to tiek apkopoti paņēmieni, kā skolēniem saprotamā veidā radīt izpratni par tēlainās izteiksmes līdzekļu nozīmi valodā.

Sākotnējā pētījuma ietvaros tiek pētīta 7. klases skolēnu rakstu valoda, precīzāk tēlainās izteiksmes līdzekļu lietojums tajos. Tālākā pētījuma gaitā tika izstrādātas tēlainās izteiksmes līdzekļus akcentējošas mācību stundas, kuras iespējami ietekmē skolēnu rakstu valodu. Lai to pārbaudītu, tika atkārtoti veikta to pašu skolēnu rakstu darbu analīze 8. klasē, kuras rezultāti atklāj, vai valodas stundās akcentētā tēlainās izteiksmes līdzekļu apguve maina skolēnu rakstu valodu.

Empīriskā pētījuma gaitā gūtie rezultāti rāda, ka tēlainās izteiksmes līdzekļu lietojumu un izpratni rakstu darbos ir iespējams uzlabot, ja mācību darbā iekļauj dažādas metodes un paņēmienus, kas skolēnam ļauj iepazīt tēlainās izteiksmes līdzekļu nozīmi valodā.

Bakalaura darba apjoms ir 68 lpp. Tajā ir ietverti 24 literatūras avoti un 16 interneta avoti. Darbā iekļauti 4 attēli un 17 tabulas. Bakalaura darbam pievienoti 5 pielikumi.

Abstract

Evija Vinslava. Bachelor paper „Possibilities of learning the means of figurative expressions in 7th grade literature classes”. Riga: University of Latvia. 2022, 68 pages.

The aim of the bachelor paper is to research theoretically and empirically possibilities of learning the means of figurative expressions in 7th grade literature classes.

Theoretical part of this bachelor paper consists of theory about children general language development, language development of students in the middle stage of primary education and the tendency of development of basic skills. Taking into consideration the chosen topic, a certain most frequently used figurative expressions, within student available learning materials, are determined and analyzed. As well as learning content in the context of the research problem is analyzed. Based on that, various student intelligible techniques have been compiled, in order to create comprehension about the meaning of figurative expressions in language.

As part of the initial research, the 7th grade student written language has been researched, particularly the use of figurative expressions in them. In the course of further research a set of figurative expressions emphasizing lessons have been developed, in order to possibly affect the written language. In order to test it, a repeatedly performed analysis of the same 8th grade students written language has been made .The results reveals if the emphasized learning of figurative expressions in language lessons would change students written language

In the course of the empirical study, the obtained results show, that it is possible to improve understanding and use of figurative expressions in written language by including various figurative expressions accentuating methods and techniques in the learning process.

The volume of this bachelor paper is 68 pages. It contain 24 sources of literature and 16 internet sources. This paper includes 4 pictures and 17 charts. Bachelor paper has 5 attachments.

Ievads

Bakalaura darba ietvaros izvēlēta darba tēma attēlos to, kā 7. klases skolēnu tēlainās valodas izmantojamību, izpratni ir nepieciešams sekmēt, tādejādi paplašinot vārdu krājumu, spēju izteikties, apzināti lietot tēlainās izteiksmes līdzekļus, kad nepieciešams. Svarīga ir ne tikai mehāniska teksta papildināšana ar tēlainās izteiksmes līdzekļiem, bet arī to izprašana, nozīme lasītājam, kā konkrētas nācijas pārstāvim. Valoda ar dažādiem tās elementiem ir tā, kas mums palīdz nest, nodot tradīcijas, zināšanas, vispārīgu tautai, nācijai svarīgu informāciju no paaudzes paaudzē (Gavriļina, Vulāne, 2008). Lasītprasmes attīstīšana, tieši izprotot literāro tekstu būtību, skolēniem pēdējā laikā sagādā arvien lielākas problēmas.

Pedagoģiskais darbs skolā liek secināt, ka skolēniem trūkst zināšanu par dažādiem tēlainās izteiksmes līdzekļiem, to izmantošanu ne tikai literatūras mācību stundās, bet arī latviešu valodas un citu mācību priekšmetu stundās. Tieši darbojoties ar dažāda veida tekstiem, skolēniem nereti sagādā grūtības iedziļināties konkrētā literārā darba noskaņā, jēgā, tematā. Tēlainās izteiksmes līdzekļu lietojums dažādos rakstu darbos paplašina, izdaiļo tekstu, padara to pilnīgāku. Biežāka tēlainās izteiksmes līdzekļu apzināšana, pielietošana nostiprinātu skolēnu prasmes tos pielietot arī savos rakstu darbos, kā arī izprast to jēgu, kad un kā tie tiek pielietoti dažādu autoru literārajos darbos.

Pedagoģiskā pieredze skolā rāda, ka skolēniem ir ļoti grūti identificēt un nosaukt tekstā esošos tēlainās izteiksmes līdzekļus, līdz ar to nemitīgi tiek meklēti jauni veidi, paņēmieni, kā skolēniem palīdzēt izprast, uzlabot konkrētās zināšanas. Skolēni nereti bīstas no savu emociju, fantāzijas izpausmēm, nespēj tās aprakstīt, izteikt. Bieži vien skolēni domā pārāk tieši, pat neiedomājoties, ka uzrakstītais nav patiesība, bet gan tēlainās izteiksmes līdzeklis, kurš lietots, lai pastiprinātu teikumā izteikto domu. Nepieciešams apzināt mūsdienīgākus, bērniem saistošākus veidus, kā likt darboties iztēlei, radošajai domāšanai, kas spētu palīdzēt izprast tēlainās izteiksmes līdzekļus. Piemērotu tekstu un lasāmvielas sagatavošana, kurā iespējams analizēt dažādus tēlainās izteiksmes līdzekļus, ir viens no lielākajiem izaicinājumiem.

Skolēniem, lasot dažādus tekstus literatūras stundās, ir iespēja, iedziļinoties teksta saturā, analizēt dažādus tēlainās izteiksmes līdzekļus, līdz ar to zināšanām vajadzētu būt stabilām, taču prakse rāda, ka skolēniem to noteikšana un lietošana sagādā grūtības. Bakalaura darba gaitā cer nonākt pie lietderīgiem, jēgpilniem un realizējamiem mācību materiāliem un mācību metodēm, ar kuru palīdzību varētu pilnveidot skolēnu izpratni par tēlainās izteiksmes līdzekļiem, tos atšķirībām un pielietošanas iespējām savas valodas bagātināšanā. Tieši šo

iemeslu dēļ, bakalaura darba ietvaros tiks pētīts 7. klases skolēnu tēlainās valodas sekmēšanas saturs un metodika.

Pētījuma objekts: literatūras mācību process 7.klasē.

Pētījuma priekšmets: tēlainās izteiksmes līdzekļu apguves saturs un metodika.

Darba mērķis teorētiski un empīriski pētīt 7.klases skolēnu tēlainās izteiksmes līdzekļu apguves saturu un metodiku literatūras stundās 7.klasē.

Pētījuma jautājums: Kā izvēlēties literāro darbu saturu un tam atbilstošu metodiku, lai sekmētu tēlainās izteiksmes līdzekļu apguvi 7.klasē?

Darba uzdevumi:

1. Raksturot pamatizglītības vidējā posma skolēna valodas attīstību pētījuma kontekstā.
2. Raksturot tēlainās izteiksmes līdzekļus, analizēt tēlainās izteiksmes līdzekļus literatūras mācību saturā pamatizglītības 7.klasē.
3. Apkopot metodiskos paņēmienus tēlainās izteiksmes līdzekļu apguves sekmēšanai literatūras stundās 7.klasē.
4. Modelēt 7. klases literatūras stundu konspektus, kuros tiktu pastiprināti iepazīti, veidoti un pašradīti dažādi tēlainās izteiksmes līdzekļi.
5. Veikt empīrisku pētījumu, analizēt rezultātus un izstrādāt ieteikumus skolotājiem.

Pētījuma metodes.

Teorētiskās:

- zinātniskās literatūras kvantitatīvi kvalitatīva analīze,
- dokumentu analīze.

Empīriskās:

- pedagoģiskais novērojums,
- pedagoģiskā izmēģinājumdarbība,
- pedagoģisko situāciju modelēšana.

Pētījuma bāze: X novada speciālās izglītības iestādes sešpadsmit 7.klases skolēni.

1. Tēlainās izteiksmes līdzekļi skolēnu valodas attīstībā pamatizglītībā.

1.1. Pamatizglītības vidējā posma skolēna valodas attīstības raksturojums

Valoda ir noteikts vārdu sakopojums, kurā vārdi savstarpēji savienojoties konteksta ziņā, izsaka kādu notikumu vai attieksmi, formulē vairāk vai mazāk sarežģītu domu. „Vārdu uzbūves un saskaņošanas likumus un noteikumus, un pašu vārdu kopumu sauc par valodu” (Vorobjovs, 1996, 93). Valodai, cilvēka attīstības procesa veiksmīgas norises nodrošināšanai, ir ļoti liela nozīme. Ar valodas palīdzību cilvēki savstarpēji sazinās, izklāsta savas domas, gūst un nodod dažādu informāciju. Valoda tiek izmantota, lai cilvēks spētu īstenoties arī izglītības jomā, jo tā tiek lietota, lai saņemtu un apgūtu jaunas zināšanas (Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca, 2000).

Runa - valoda kā nedalāms kopums, jebkura cilvēka attīstībā ir neatņemama un neaizvietoājama sastāvdaļa (Lieģeniece, Nazarova, 1999). Runas attīstība un valodas attīstība savstarpēji mijiedarbojas un šie faktori nav dalāmi, jo viens otru balsta. Runa ir svarīga sastāvdaļa cilvēka, bērna attīstībā, jo tā ļauj cilvēkam sazināties ar citiem, izpaust savas emocijas, domas. Autori D. Lieģeniece, I. Nazarova (1999) uzskata, ka ”Bērna runas attīstība ir dzimtās valodas apguves process, kurā bērns apgūst prasmes izmantot valodu kā apkārtējās pasaules izziņas līdzekli, tas ir mūsu senču uzkrātās pieredzes apguves process, kurā valoda kļūst par sevis iepazīšanas un pašregulācijas līdzekli, cilvēku saskarsmes un mijiedarbības līdzekli.” Pēc šī apgalvojuma kļūst skaidrs tas, ka runa un valoda ir absolūti nešķiramas lietas, kuras viena bez otras nespēj pilnvērtīgi funkcionēt. Runa ir jebkura cilvēka dzimtās valodas funkcija, darbība. Jau agrīnā vecumā bērniem balstoties uz viņu piederību kādai tautai, kultūrai tiek mācīta valoda, ar runas palīdzību. Neatkarīgi no tautības, kultūras, mentalitātes runas princips jebkurā valodā saglabājas viens un tas pats - konkrētās valodas apguve, ar skaņu, mutes kustību, priekšmetu palīdzību.

Galvas smadzenes ir tās, kuras atbild par valodu kā kopumu. Brīdī, kad bērns ir piedzimis, visas smadzeņu daļas vēl nav 100% attīstījušas, izveidojušas. Taču arī katram jaundzimušajam šī smadzeņu attīstības pakāpe dzimšanas brīdī var atšķirties, un tā atšķiras. Tieši tādēļ, arī ir bērni, kuri vispārīgi attīstās ātrāk, jo jau esot embrionālā stāvoklī smadzeņu daļas ir attīstījušas vairāk un ātrāk. Tas visticamāk ir sasaistāms ar embrija brieduma pakāpi dzimšanas brīdī, kā arī no dzemdībās pieredzētā (Lieģeniece, Nazarova, 1999).

Valodas kopējā attīstībā svarīgs uzsvars tiek likts uz bērna vecumu no dzimšanas līdz četrus gadus vecumam. Šajā laika periodā bērns gūst savus pirmos priekšstatus par to, kas īsti ir valoda, kāda ir tās pielietojamība, nozīme. Bērnam kļūst skaidri iemesli, kāpēc un kā jāpielieto valodas zināšanas, lai konkrētajā vecumā gūtu iekārto, izteiktu tavas emocijas, vēlmes. Šajā posmā svarīga nozīme valodas attīstībai ir vecākiem, jo tie ir bērnu pirmie sarunu partneri un pirmsskolas pedagogi, kuri sniedz precīzākus valodas lietojamības nosacījumus. Vēlāka bērna valodas attīstības posmā valodas zināšanas tiek nemitīgi papildinātas, pilnveidotas skolā (Lieģeniece, Nazarova, 1999). Līdz ar to tiek laužts maldīgais priekšstats, ka valodas attīstība ir svarīga tikai pirmsskolas vecuma bērnos. Valoda attīstās nemitīgi, tās attīstību nav iespējams saistīt tikai ar vienu konkrētu vecumposmu (Nippold, 2007).

Jau agrīnā vecumā skolēniem ir nepieciešams izprast kāda ir valodas nozīmība viņu dzīvēs konkrētajā brīdī. Lai arī skolēni konkrētajā vecumposmā, no 11 līdz 15 gadiem, kurš tiek iedalīts pie pusaudžu vecumposma (Svence, 1999, 120), it ne maz sevi neraksturo kā posmu, kurā pusaudži īpašu vērību pievērstu mācībām, to būtiskajai nozīmei viņu turpmākajās dzīvēs. Pusaudžu vecumposmā „īpaša nozīme ir saistāma ar bērna pubertāti un sociālo attīstību, kā arī ar identitātes vai pašvērtējuma nostiprināšanos (meklēšanu)” (Svence, 1999, 120). Skolēniem šajā vecumposmā saistošas ir pavisam citas intereses, līdz ar to valodas attīstība, kā arī citas ar izglītību saistošas lietas, skolēniem konkrētajā vecumposmā tiek atstātas otrajā plānā. Tas viss tiek novelts uz fiziskajām un emocionālajām izmaiņām kā ķermenī, tā psihē. Kopumā pusaudži šajā periodā saskaras ar ļoti daudzām izmaiņām, ar kurām šī perioda laikā cenšas iepazīties, sadzīvot. Nereti pusaudži paši sevi neizprot, neizprot savu izturēšanos, reakcijas uz dažādām dzīves situācijām. Šajā periodā ir svarīgi pusaudžiem palīdzēt izprast notiekošo, atbalstot, kontrolējot, piedāvājot savas emocijas, grūtības izpaust kādā viņiem saistošā nodarbē. Pusaudžu vecumposma ļoti raksturīga īpatnība ir nespēja, nevēlēšanās izpaust savu viedokli, domas, jūtas. Skolēni biežāk izvēlas klusēt, ļaujot citiem izteikties viņu vietā. Pusaudžu periodā skolēns dodas sava ES meklējumos, kuros svarīgu līdzdalību ieņem skolotājs, vecāks, cits pieaugušais. Pusaudžu vecumposmā skolēnus ir jāmotivē uz tālāku izaugsmi un attīstību vēl vairāk kā iepriekšējos vecumposmos, lai arī kā viņi tam pretotos (Svence, 1999). Arī M.A. Nippold (2007) sniegtajā informācijā ir saskatāmi iepriekš minētās pusaudžu vecuma īpatnības, prioritātes, taču pievērsties tieši valodas attīstības jautājumam, pat ņemot vērā vecumposma īpatnības, iespējams saskatīt pozitīvus aspektus. Laiks, ko skolēni pavada komunicējot viens ar otru gan reālā dzīvē, gan telefoniski, nodrošina skolēniem iespēju izmantot jauniegūtās zināšanas – spēju runāt par vienu konkrētu tematu, nemaldoties tajos, sniegt komentārus par konkrēto tematu, spēju ieinteresēt savus

klausītājus, izmantot žestus un mīmiku, spēju būt līdzjūtīgam, ja tas nepieciešams. Konkrētā vecumposma valodas attīstības svarīgumu uzsver arī R.A. Berman (2017), norādot, ka tas ir viens no galvenajiem rakstu un mutvārdu valodas attīstības posmiem, lai veiksmīgi arī vēlāka vecumposmā spētu izmantot valodu sev nepieciešamajā veidā. Arī G. Svence (1999) uzsver, ka kognitīvās attīstības viens no stūrakmeņiem ir „prasmes un iemaņas veidot pašam savas hipotēzes, jaunu abstraktu jēdzienu apguve, to lietošana uzdevumu risināšanā, teorētiskās domāšanas izveide” (Svence, 1999,126). Pamatojoties uz kopējo informāciju, ir skaidri redzams valodas nozīmīgums konkrētajā vecumposmā, pat ja skolēni savai valodas attīstībai nepievērš tik lielu uzmanību, tā tik un tā tiek pilnveidota un attīstīta.

Nemot vērā pusaudžu tā jau delikāto vecumposmu, svarīgi viņu izglītību efektīvi sasaistīt ar viņiem tik svarīgām un aktuālām lietām. Šajā sakarā ļoti no svara ir jaunie viestā kompetenču pieeja mācību procesā, kuras ietvaros mācību saturs veidots balstoties un skolēniem nepieciešamo un aktuālo. Kā redzams literatūra 7. klasei, mācību priekšmeta programmas paraugā, skolēniem tiek piedāvāti temati, kuru ietvaros skolēni pēta, vērtē citu cilvēku darbības, to rezultātus. Uzdevumu gaitai ritot uz priekšu, pārdomā arī savas rīcības, nozīmību, izturēšanos, kas skolēniem ļauj nonākt pie secinājumiem par viņiem pašiem (Valsts izglītības satura centrs, 2010).

Pamatizglītības vidējā posmā skolēna valodas attīstība salīdzinājumā ar iepriekšējiem attīstības posmiem sasniedz jaunus apvāršņus, jo palielinās skolēnu apgūstamās vielas daudzums, atmiņa šajā periodā mēdz būt pārslogota, jo skolēni joprojām cenšas lietas iekalt no galvas. Taču šī darbība vairs nav tik vienkārša kā sākumskolas periodā. Šajā periodā skolēni sāk informāciju salīdzināt, sintezēt, analizēt. Tas nozīmē, ka skolēni sāk domāt par to, ko apgūst, ko tas kopumā nozīmē, kā tas izpaužas. Iegūto informāciju jau spēj izmantot vairāku priekšmetu attiecīgajā kontekstā, ne tikai vajadzīgajā mācību priekšmetā. Būtībā skolēns iedziļinās gūtajā informācijā. (Svence, 1999) Pamatizglītības vidējā posma skolēniem attīstīt valodu ir krietni sarežģītāk, taču nenoliedzami arī interesantāk. Pirmsskolas vecuma bērnu valodas attīstība ir strauja, ar lieliem attīstības lēcieniem, taču skolas vecuma bērnu valodas attīstība ir daudz lēnāka, precīzāka un grūtāk nosakāma (Nippold, 2007). Tieši šajā pamatskolas skolēnu vecumposmā tiek iepazītas sarežģītākas teikumu konstrukcijas, vārdu savienojumi. Jaunpienākušo mācību priekšmetu ietekme uz skolēnu kopējo valodas attīstību, tieši jaunās terminoloģijas dēļ, ir visai liela. Tādi mācību priekšmeti, kā bioloģija, fizika un ķīmija, ar visiem tiem raksturīgajiem terminiem, skolēnu vārdu krājumu un sapratni par šīm lietām pakāpeniski paplašina (Nippold, 2007). Pamatojoties uz PIRLS (Starptautiskais lasītprasmes novērtēšanas pētījums, nosaukums angļu valodā Progress in International Reading Literacy Study, 2016) veikto lasītprasmes pētījumu rezultāti parāda, ka skolēni labāk

izprot salīdzinoši vienkāršus tekstus, nevis literārus tekstus. Kā iemesls tam varētu būt tieši tēlainās izteiksmes līdzekļu esamība literārajos tekstos, kas apgrūtina to izpratni, jo skolēni raduši pie vienkāršāka satura tekstiem, kuros iedziļināties nav nepieciešams tik ļoti cik literāros tekstos, lai atklātu to patieso pamatdomu. Lielāka vērību būtu jāpievērš lasīšanas veidam, lai skolēnu motivētu iedziļināties un izprast arī literārus tekstus. Plānotie skolēnam sasniedzamie rezultāti pamatizglītības standartā valodas jomā, beidzot 6. klasi, parāda to, ka uzsākot 7. klasi, skolēni jau ir apguvuši spēju lasīt un noteikt izlasītā teksta pamatdomu, atbildēt uz jautājumiem saistītiem ar tekstu (Valsts izglītības satura centrs, 2016-2021). *PIRLS 2016* pētījums gan rāda, ka ne visi skolēni ir šo prasmi apguvuši, kā arī atšķiras rezultāti atkarībā no tā, kādu tekstu skolēns lasa. Kas attiecināms uz valodas struktūras plānotajiem sasniedzamajiem rezultātiem, skolēni spēj noteikt, skaidrot un savā tekstā pielietot dažādus frazeoloģismus (Valsts izglītības satura centrs, 2016-2021), arī šis plānotais sasniedzamais rezultāts ir sasniegts nelielā daļā skolēnu, tieši pamatojoties uz *PIRLS 2016* sniegtajiem pētījuma rezultātiem, kuros orientēšanās un teksta izprašana tieši literārajos tekstos ir zemākā līmenī, nekā informatīvā tekstā.

Valodas apguves procesā īpaša vērība jāvērs visu četru pamatprasmju attīstībai – lasīšana, rakstīšana, klausīšanās, runāšana. Visas šīs četras pamatprasmes nedrīkst nodalīt vienu no otras, tās jācenšas savā starpā savienot, izmantot ikvienas situācijās, kad tiek lietota valoda (Lazdiņa, Šalme, 2008). Šī prasme ir īpaši jāattīsta, jo ir novērota tendence, ka skolēni runā savādāk nekā raksta. Rakstot tiek ievērota vārdu pareizrakstība, taču runājot visas iepriekš apgūtās zināšanas skolēni neizmanto, lai gan zina ļoti labi.

Kas attiecināms tieši uz lasītprasmes attīstīšanu un veicināšanu, OECD (Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija, nosaukums angļu valodā ir Organisation for Economic Cooperation and Development) PISA (Starptautiskās skolēnu novērtēšanas programmas, nosaukums angļu valodā ir Programme for International Student Assessment) 2018 pētījums rāda, ka vidējā pamatskolas vecumposma skolēni grāmatu lasīšanai pievēršas ļoti minimāli. Pētījums atklāj, ka 49% no visiem aptaujātajiem skolēniem, lasa grāmatas tikai tad, kad tas tiek likts, piemēram pildot kādu skolas uzdotu darbu. 28% aptaujāto skolēnu pat atzina, ka lasīšana ir laika izniekošana (OECD, 2021), kas arī parāda, skolēnu attieksmi un liek saprast, kāpēc skolēni saskaras ar dažādām grūtībām lasot, izprotot tekstus, tajā skaitā arī tēlainās izteiksmes līdzekļus, jo to izvēlas nedarīt vai dara nelabprāt, kas savā ziņā arī bloķē lasītās informācijas satura izpratni. Kaut ko apgūt un izprast var tikai darot, tas arī ir visa pamatā.

Ņemot vērā, ka bakalaura darba galvenais aspekts ir vērst uz tēlainās izteiksmes līdzekļu apguvi, nepieciešams raksturot skolēnu valodu, tās attīstību tieši palūkojoties no tēlainās izteiksmes līdzekļu apgūšanas, izprašanas viedokļa. Balstoties uz Nippold (2007)

sniegto informāciju, viens no svarīgākajiem aspektiem, kurš visvairāk tiek attīstīts tieši skolēnu vecumposmā, ir dažāda veida tēlainās izteiksmes līdzekļu apguve, izprašana. Lai arī saskarsmes ar dažādiem tēlainās izteiksmes līdzekļiem notiek jau pirmsskolas vecumposmā, to dziļāku izpratni un nozīmi skolēni gūst tieši skolā. Pirmsskolas vecuma bērni saprot salīdzinoši vienkāršus tēlainās izteiksmes līdzekļus, jo tos iztēlojas, taču bērniem kļūstot vecākiem, pateicoties tieši vārdu krājuma papildināšanai, skolēni saprot jau sarežģītākus tēlainās izteiksmes līdzekļus, jo ir papildinājusies viņu kopējā dzīves pieredze. Sarežģītākas pakāpes tēlainās izteiksmes līdzekļi var skolēniem sagādāt zināmas grūtības tieši tā iemesla dēļ, ka skolēnam vēl nav bijusi konkrēta dzīves pieredze, lai to izprastu pilnīgi (Nippold, 2007).

Mūsdienu tik ļoti mainīgajā pasaulē, notiekot nemitīgām pārmaiņā, valoda nepaliek neietekmēta. Skolēniem jāspēj manevrēt plašās informācijas pasaulē, ne tikai skolu mācību grāmatās, bet arī interneta vides plašumos. Kā viens no spēcīgākajiem ietekmes faktoriem, kāpēc valodas prasmju līmenis samazinās, ir tieši digitālo tehnoloģiju straujā attīstība un visas no tā izrietošās sekas. (Druvieta, 2021) Arī OECD PISA (2021) pētījums par 21. gadsimta lasītājiem, kā pamata problēmu norāda tieši jau iepriekš minēto tehnoloģiju straujās attīstības ietekmi. Medijpratība ir vēl viena svarīga prasme, kura jāattīsta jebkurā skolēnā, it īpaši, lai skolēni prastu orientēties plašās interneta pasaules sniegtās informācijas līkločos. Pētījums rāda, ka tikai 9% no pētītajiem skolēniem, spēja tekstā atšķirt faktu no cilvēku viedokļiem (OECD, 2021). Kas vēl vairāk apstiprina skolēnu nespēju attiecīgi analizēt lasīto tekstu, spriest par tā patiesumu un nozīmi. Plānotie sasniedzamie rezultāti rāda, ka skolēns ir apguvis prasmi atšķirt informācijas nozīmīgumu un patiesumu (atsauce), kas arī ir pretrunā ar OECD PISA (2021) pētījuma rezultātiem, kuri parāda, ka lielākā daļa skolēnu to tomēr vēl nespēj paveikt. Interneta dzīlēs liela nozīme ir pasniegtās informācijas ātrumam, kas nereti ietekmē sniegtās informācijas kvalitāti (OECD, 2021). Pateicoties šāda veida problēmai, skolēni nonāk pie secinājuma, ka lietotās valodas kvalitāte nav primāra, kas vēlāk, protams, atspoguļojas arī skolotāja nemitīgajos centienos skolēniem parādīt un vienlaicīgi pierādīt, ka apgūstamās zināšanas ir nepieciešamas, jo realitāte skolēniem rāda pavisam ko citu.

Papildus skolēniem vēl jāattīsta vizuālās uztveres spējas, taču arī tas ir brīdis, kurā valoda tiek atstāta novārtā. Vizuāla informācija skolēniem šķiet vieglāk, ātrāk uztverama, nekā, piemēram, teksta lasīšana, lai iegūtu kādu konkrētu informāciju. Tas rezultējas ar vārdu krājuma manāmu nepaplašināšanos, nespēju izprast un pašiem radīt dažādu konstrukciju teikumus, rakstot un runājot salīdzinoši vienkārši. Jāmin, ka diezgan lielu ietekmi uz kopējo valodas attīstību atstāj arī citu valodu ietekme, kurai tiek pakļauta latviešu valoda. Ir novērota tendence, kurā skolēni izvēlas runāt kādā starptautiski zināmā valodā, piemēram, angļu

valodā. Nereti, pat latviešu valodu savā ikdienas saziņā skolēni mēdz aizstāt ar angļu valodu, latviešu valodu lietojot tikai saziņā ar citiem, kad tas nepieciešams. Šādas tendences attīstība arī turpmāk diemžēl nav novēršama (Druvieta, 2021), jo kā jau iepriekš minēts, tas ir vispārējais attīstības pamats, taču ikkatram no mums ir jāspēj vērtēt un analizēt, un rūpēties par valodu un tās kvalitāti visās vecuma grupās.

Var secināt, ka vidējā pamatskolas vecuma skolēnu valodas attīstība mūsdienās tiek pakļauta ļoti daudziem izaicinājumiem, kurus pārvarēt cenšas skolotāji, vecāki ar dažādām metodēm un metodiskajiem paņēmieniem. Skolēnu valodas attīstība ir atkarīga no kopējas skolēna attieksmes pret mācībām, grāmatu lasīšanu. Tieši tehnoloģiju straujā attīstība, skolēnu vecumposma īpatnības ietekmē vārdu krājumu, visbiežāk tas ir visai nabadzīgs. Skolēniem grūtības rada iedziļināšanās rakstīto tekstu būtībā. Tā kā mūsdienu sabiedrībā dominē vizuālā informācija, tas atstāj ietekmi uz skolēna valodas attīstību. Kopējā turpmākās valodas kvalitatīvā attīstībā ir jāspēj rast vidusceļu, lai ne tikai ieinteresēts būtu skolēns, bet arī zināšanas valodā un prasme to lietpratīgi lietot tiktu attīstīta. Pamatojoties uz augstāk minēto, skaidri izprotams, ka valodas attīstība pamatizglītības vidējā posmā, protams, ir neaizvietoājams periods skolēna kopējā attīstībā, izaugsmē, ar uzsvāru uz to, ka tiek likti pamati zināšanām, kuras noderēs turpmākajās dzīves gaitās.

1.2. Tēlainās izteiksmes līdzekļi, to raksturojums

Pamatojoties uz Pedagoģijas terminu skaidrojošās vārdnīcas (2000) skaidrojumu par to, kas ir tēlainība „Īstenības atspoguļojuma forma, ko rada iztēle un kas izpaužas kā īstenības atveide vispārinātos uzskatāmos asociatīvos tēlos. Tēlainība uzskatāmi var izpausties gan tēlotājmākslas darbā, gan daiļliteratūrā, gan izteiksmīgā skolotāja un skolēna stāstījumā u.c.”, tad neapšaubāmi tas ir nedalāms termins attiecībā uz vārdu – iztēle. „Iztēle ir spēja prātā radīt priekšstatu vai garīgu ainu. Iztēlojoties kaut ko radoši, jūs izmantojat šo spēju, lai veidotu skaidru priekšstatu par jūsu vēlmes objektu, ja gribat, lai tas manifestējas” (Gavaina, 1996, 6). Valodas tēlainība ir tieši saistīta ar iztēli, radošo domāšanu, jo, lai radītu kaut ko tēlainu, sākumā tas ir jāiztēlojas, kā arī tas darbojas abos virzienos. Skolēni, cilvēki kopumā lasot dažāda žanra darbus, izmanto savu iztēli, lai tos atdzīvinātu. Lasot literāros darbus, ar iztēles palīdzību tiek radītas domu gleznas, kurās konkrētā literārā darba varoņiem tiek piemērotas to fiziskās izskata īpašības. Protams, ar iztēles palīdzību netiek radītas tikai varoņu ārējā izskata īpašības, arī dabas atainojums katra lasītāja prātā tiek radīts individuāli, atkarībā, kā radīts konkrētais teksts. Arī V. Valeinis (2007) akcentē, ka liela nozīme ir

mākslinieciskajai izdomai, bez kuras literārais darbs nespētu sasniegt zināmus tēlainības augstumus. Savā ziņā nespēj ieinteresēt lasītāju un attīstīt tā iztēli.

Mūsdienās ne visi spēj radīt tekstus, kuros tēlainā valoda tiktu lietota proporcionālā daudzumā, atbilstoši tematam. Cilvēkam laika gaitā ir jāizkopj savs pašizpaušmes veids, to papildinot ar dažādiem svarīgiem tekstu akcentējošiem materiāliem. Lai teksts būtu tēlains, tas nav jāpārbļīvē ar tēlainās izteiksmes līdzekļiem, ir iespējams radīt tekstu, kurā nav neviens tēlainās izteiksmes līdzeklis, taču tas tik un tā būs tēlainas, jo iedarbinās cilvēka iztēli, radošo domāšanu. Ja reiz tēlainie izteiksmes līdzekļi tiek izmantoti, lai piesaistītu lasītāju uzmanību tekstam, tad tos varēja izmantot arī politiķi, lai piesaistītu sev jaunus atbalstītājus. Protams, tēlainības iekļaušana dažādos izpaušmes veidos varēja būt diezgan bīstama, jo tēlainības pamatā slēpjas patiesums, kuru ne visi spēja ievērot. (Wales, 2001, 345) Tēlainās izteiksmes līdzekļi savā būtībā papildina teksta sākuma domu, ieceri. Šie līdzekļi spēj lietas pārpušķot, padarīt skaistākas nekā sākotnēji, tāpēc tēlainās izteiksmes līdzekļu proporcionāls lietojums tekstā ir ļoti svarīgs. Tēlainās izteiksmes līdzekļi ļauj radīt tekstu, kurš atstātu uz tā lasītāju paliekošu iedarbību. Galvenokārt tēlainās izteiksmes līdzekļi ir vārdi, vai vārdu savienojumi, kuri piepilda tekstu, padara to krāšņāku, emocionāli piesātinātāku. Šie vārdiem, esot vieniem, var būt pavisam cita nozīme, nekā, kā tas domāts attiecīgajā tekstā, teikumā. Galvenais, kas jāatceras ir teksta rakstītājam, ka tēlainās izteiksmes līdzekļiem tekstā ir jābūt iekļautiem tā, lai tie būtu saprotami. Vēlams ir pamatdomas saprotamība, lai lasītājam nepaliktu neatbildēti jautājumi, jo nav saprotams teksts. Nepareizs tēlainās izteiksmes līdzekļu lietojums varētu novest pie dažādām neskaidrībām, lai arī to patiesais mērķis bija pastiprināt konkrētā teksta pamatdomu. (Mc Guigan, 2007, 3)

Īpašus valodas pastiprinošos līdzekļus sauc par tropiem. Pamatojoties uz V. Valeinis (2007) atspoguļoto tropu kopumu, iespējams secināt, ka bakalaura darba ietvaros, izvēlētie padziļinātāk pētītie tēlainās izteiksmes līdzekļi, ir tieši tropi. Tropi ir tie tēlainās izteiksmes līdzekļi, kuri kopumā apzīmē lietas, kurām ar valodas palīdzību tiek piedēvētas kādas citas lietas īpašības, kuras iepriekš tekstā nav minētas (Wales; 2001). Tropi ir pārnestā nozīmē lietoti vārdi un/vai teicieni (Valeinis, 2007). Ar tropu palīdzību teksta autors cenšas izcelt kādas lietas sīkākās, nepamanāmākās nianse, piemēram, „Boņs guļ zālē, skatās debesīs, kā **mākoņu kalni ar zeltainām un rožainām malām brauc uz otru pasaules malu**, un tikai reizēm ar vienu pus aci paskatās, ko tur dara Cielava vai Tuntaļa”.(J. Klīdzējs)J. Klīdzēja romānā „Cilvēka bērns” iespējams saskatīt autora centienus pievērst lasītāju uzmanību dabai, tās šķietami ik katram pamanāmajām lietām, taču tieši ar tēlainās izteiksmes līdzekļu palīdzību lasītājs var aizdomāties, cik skaists ir attēlotais debesu jums.

Pētot un analizējot tēlainās izteiksmes līdzekļus, ir jāsecina, ka tiem ir tendence vienam ar otru sadarboties. Skatot dažādus tēlainās izteiksmes līdzekļus dažādos literārajos darbos, nereti nākas secināt, ka vienlaicīgi teikumā, frāzē sastopami vairāki tēlainās izteiksmes līdzekļi, kuri bieži vien pat pārklājas. Tādā gadījumā pastāv iespēja, ka katrs lasītājs pamanīs savu tēlainās izteiksmes līdzekli. Šāds tēlaino izteiksmes līdzekļu lietojums norāda tikai uz autora nebeidzamo vēlmi pastiprināt teksta sākotnējo domu, uzsverot to vēl intensīvāk, uzstājīgāk. Kā arī, iespējams secināt, ka tēlainās izteiksmes līdzekļi konkrētos piemēros var tik pamanīti pamatojoties uz to nozīmi, kura ne vienmēr būs uzreiz saprotama. Tas nozīmē, ka tēlainās izteiksmes līdzeklis zem sevis paslēpj pavisam citu nozīmi, kura ir saprotama, ja teksts tiek lasīts pilnībā, pievēršot uzmanību detaļām.

Balstoties iepriekš minēto literatūras resursu, top skaidrs, ka tēlainība tekstos var parādīties it visur, tai nebūs tikai viens noteikts darbības lauks. Tēlainās izteiksmes līdzekļus var izmantot jebkurš, kuram piemīt spēja tos konstruktīvi iesaistīt savā tekstā. Tos var izmantot jebkurš, kurš vēlas ar savu rakstīto, lasīto, izrunāto tekstu panākt kādu konkrētu rezultātu. Tomēr cilvēkam ir nepieciešamas iepriekšējas zināšanas par to, kāda ir konkrēto tēlainās izteiksmes līdzekļu nozīme, būtība, lai tekstu nepārvērstu nevērtīgā pārspīlējumā.

Kopumā valodā sastopami turpat simts dažādi tēlainās izteiksmes līdzekļi, taču sīkākam tēlainās izteiksmes līdzekļu skaidrojumam tika izvēlēti tie tēlainās izteiksmes līdzekļi, kuri dažādos daiļdarbos tiek izmantoti salīdzinoši biežāk, kā arī tādi, ar kuriem skolēniem jāsasakaras 7. klases mācību grāmatā (Kalve, Stikāne, 2009). Darba ietvaros piedāvātie tēlainās izteiksmes līdzekļu piemēri ir izraudzīti no *Literatūra 7.klasei* mācību grāmatas.

Metafora – (gr. *metaphora* ‘pārnesums’) – „sava veida saīsināts salīdzinājums, tropu veids, kur viena priekšmeta vai lietas īpašības tiek piedēvētas citam priekšmetam vai lietai” (Kursīte, 2002, 251). Piemēram,

„Zvejnieks uzcepa zivi,

Dzejnieks uzcepa dzīvi.” (P. Brūveris)

Metaforas galvenās pazīmes:

- Kāda konkrēta lieta tiek skaidrota izmantojot citas lietas īpašības, raksturojumu. Simboliski tās nozīme tiek pārceļta no vienas lietas, dzīva priekšmeta, parādības īpašības citai lietai, dzīvai būtnei, parādībai, pat ja šie objekti nav saistīti. (Steuter, Wills, 2008, 3)
- Metafora būtībā ir ļoti līdzīga salīdzinājuma, tāpēc teju jebkuru salīdzinājumu iespējams pārvērst metaforā (Valeinis, 2007), piemēram, „zelta gabalu tik lielu kā tas mēness”(K Skalbe) - *zelta mēness*.

- Metafora var būt gan kā viens vārds (*pelīte* – kā K. Skalbes pasakā „Pasaka par pelīti”, kur tieši nav teikts, kāda ir pelīte, taču tā nes nozīmi *klusā kā pelīte*, jo nevienu nepamanīta), gan vesela teikuma kopa (Valeinis, 2007).

Salīdzinājums – „māksliniecisks paņēmieni, kura pamatā divu lietu, parādību u.c. satuvinājums, pamatojoties uz kādu līdzību starp tām” (Kursīte, 2002, 353). Piemēram,

„kā **mazas, maziņas piciņas**

izsvaidītas uz teciņas

sviesta beciņas” (U. Auseklis)

Kā teikts vārdnīcā, salīdzinājuma galvenās pazīmes ir:

- konkrētas lietas savā starpā tiek salīdzinātas (Merriam-Webster Dictionary, 2015).
- Salīdzinājums balstās uz vienu vai vairākām kopīgām pazīmēm, kas pastāv starp salīdzināmajām lietām, šo lietu salīdzinājums savā veidā paspilgtina konkrētās lietas iezīmi, atbilstoši tam, kā pats autors to vēlas (Valeinis, 2007), piemēram, „...milzis piecēlās un aizvilkās kā mākonis...” (K. Skalbe) salīdzinājumā redzams, ka milzis tiek salīdzināts ar mākonī, abu kopīgā iezīme ir lielums un lēnīgums, lēnīgums tieši lieluma dēļ.
- Lai salīdzinājumu atšķirtu no metaforas nepieciešams ņemt vērā, ka salīdzinājumā ir nosaukti patstāvīgi objekti gan ko salīdzina, gan ar ko salīdzina (Valeinis, 2007).
- Lielākajā daļā salīdzinājumu tiek lietots salīdzināmais saiklis *kā* (Kursīte, 2002).

Epitets - (gr. *epitheton*, burt. ‘pieliktais’), „māksliniecisks apzīmētājs, kam jāpaspilgtina iespaids par attēlojamo objektu” (Kursīte, 2002, 142), piemēram,

„**pelēks** lietutiņš čab zvēru dārzā

būrī lēkā pērtiķi pa zariem

lāses krīt uz **rožainiem** flamingo

dzeloņcūka staigā **slapjiem** sariem” (K. Vērdušs)

Epiteta galvenās pazīmes:

- Epitets ir vārds vai frāze, kas raksturo, apraksta kādu dzīvu būtni vai priekšmetu. (Merriam-Webster Dictionary, 2015).
- Epitets ir tēlainās izteiksmes līdzeklis, kurš skolēnu mācību grāmatās (Kalve, Stikāne, 2009) tiek apzīmēts kā „tēlains apzīmētājs”, kas ir līdzvērtīgs nosaukumam – māksliniecisks apzīmētājs.
- Tiek lietots, lai apzīmējamo priekšmetu, dzīvu būtni vai parādību padarītu uztveramāku, spilgtāk attēlotu un izteiksmīgāku (Valeinis, 2007).

- Epitets visbiežāk ir īpašības vārds, taču ne katrs īpašības vārds, kas kaut ko apzīmēs, būs epitets (Valeinis, 2007), piemēram, mākoņu **zeltainajām** malām”(J.Klīdzējs).
- Epitetus iedala redzes („**sarkanu** mēli” (J.Klīdzējs)) , dzirdes („**bargā** balsī” (J. Klīdzējs)) , garšas („nokost **saldos** kviešu stiebra galus” (J Klīdzējs)) , ožas („**saldā** elpa” (K.Skalbe)) , taustes („**mīkstā** sniegā” (M. Zālīte)) epitetos.

Personifikācija – (lat. *persona* ‘persona’ + *facere* ‘darīt’) – „nedzīvu priekšmetu, lietu, dažādu parādību (arī dievību) uztveršana un atspoguļošana cilvēka vai cilvēciskotā veidolā” (Kursīte, 2002, 303), piemēram,

„bet uz godiem vai godiņiem

birzī **tipina beretēs skaistās**

bērslapju podiņi” (U. Auseklis)

Personifikācijas galvenās pazīmes:

- Kāda konkrēta cilvēkam esoša īpašība tiek piedēvēta dzīvniekam vai nedzīvam priekšmetam (LiteraryDevices Editors, 2013).
- Personifikācija var būt ne tikai kāds teikums, rinda, vārdu savienojums, bet gan personificēts var būt viss stāsts vai dzejolis (Valeinis, 2007), piemēram, K. Vērdiņa dzejolis „Skumjas”, kurā katrs dzejoļa varonis (pantera, sikspārnis, gekons un puma) ir personificēts, tam tiek piešķirtas cilvēkam esošas darbības, vēlmes -
 „pantera vēlējās palasīt „Santu”
 sikspārnis vēlējās čipsus un fantu
 gekons vēlējās kļūt par tauriņu
 puma vēlējās skraidīt pa mauriņu” (K. Vērdiņš)

Kopumā ir iespējams secināt, ka tēlainās izteiksmes līdzekļi spēj vienlaicīgi būt gan vienkāršs, gan sarežģīts mācību saturs 7.klasē. Grūtības tēlaino izteiksmes līdzekļu apguvē skolēnam, kas tos iepazīst pirmo reizi mūžā, rada tas, ka vairāki tēlainās izteiksmes līdzekļi savstarpēji ir ļoti līdzīgi, kas skolēns var samulsināt. Tēlainās izteiksmes līdzekļu piemērotai apgūšanai nepietiek tikai ar definīcijas zināšanu, ir jāizprot to būtība un tikai tad skolēns būs spējīgs patstāvīgi radīt un iekļaut tekstā tēlainās izteiksmes līdzekļus savā runā un rakstos. Tēlainās izteiksmes līdzekļu apguves procesā skolotājs ir tas, kuram būtu jārikojas ļoti pārdomāti, jāizvēlas tieši kādā veidā un ar kādu metožu palīdzību skolēniem tēlainās izteiksmes līdzekļi tiks mācīti, jo no tā ir atkarīgas skolēnu izpratne par šo literatūras mācību saturu.

1.3. Literatūras mācību satura raksturojums pētāmās problēmas kontekstā

Apskatot Valsts izglītības satura centra veidoto *Mācību priekšmeta programmas paraugu - Literatūra 4.-9. klasei*, var secināt, ka 7. klasē mācību programmas saturā tikai viena temata ietvaros ir paredzēta tēlainās izteiksmes līdzekļu atkārtošana. Savukārt 8. klases mācību saturā tēlainās izteiksmes līdzekļi tiek vairāk analizēti un skatīti padziļināti. (Valsts izglītības satura centrs, *Mācību priekšmeta programmas paraugs 4.-9. klase*, 2018). Taču jāmin, ka netieša saskare un zināšanu pilnveide par tiem notiek ikkatrā literatūras mācību satura piedāvātajā tematā, pat ja atsevišķi netiek minēts, ka skolēns gūst zināšanas par tēlainās izteiksmes līdzekļiem. Kā arī nepieciešamības gadījumā, ja skolotājs saskata, ka skolēniem ir nepieciešams papildus darbs ar tēlainās izteiksmes līdzekļiem, tos, kā jau iepriekš minēts, var atrast, analizēt arī citos piedāvātajos tematos. Ir iespējams izsecināt, ka tēlainās izteiksmes līdzekļi 7. klasē tiek atkārtoti, saskatot tekstā, nosakot to nozīmi, analizējot to izmantošanas mērķi dažādos literārajos darbos. Iespējams secināt, ja tēlainās izteiksmes līdzekļi iepriekšējos mācību gados apgūti kvalitatīvi, tad šāds turpinājums skolēniem problēmas nesagādā.

7. un 8. klases ietvaros skolēniem, ieteicamais paredzētais laiks temata apguvei ir 72. mācību stundas literatūrā (katrā klasē). Šo mācību stundu ietvaros, tieši tēlainās izteiksmes līdzekļu kontekstā, skolēniem paredzēts apgūt: epitetu, salīdzinājumu, personifikāciju, metaforu, hiperbolu, simbolu, paradoksu, alegoriju.

Analizējot padziļinātāk tematu 7.4. *Daba. Kā, analizējot miniatūras un radot savu tekstu, ar spilgtiem tēlainās izteiksmes līdzekļiem atklāt mazo lietu skaistumu dabā?*, ir redzams, ka skolēni ar miniatūru palīdzību spēj saskatīt, noteikt un izprast dažādus tēlainās izteiksmes līdzekļus – personifikāciju, salīdzinājumu, metaforu, epitetus. Skolēni pielieto zināšanas, lai iekļautu pašradītus tēlainās izteiksmes līdzekļus savos tekstos. Temats piedāvā radīt pašiem savus tēlainās izteiksmes līdzekļus, salīdzinājumus un metaforas, ar attēlu galerijas palīdzību, lai izteiktu savas domas. Protams, padziļinātākai temata izpētei un savas valodas bagātināšanai, skolēni iepazīstas arī ar citu autoru darbiem, izprot, kā konkrētais tēlainās izteiksmes līdzeklis bagātina tekstu. Pēc paveiktā skolēni spēj izvērtēt, vai plānotais ir izdevies, kādā mērā izdevies, un ko vēl vajadzētu pilnveidot (Valsts izglītības satura centrs, *Mācību priekšmeta programmas paraugs 4.-9. klase*). Analizējot sniegto informāciju, kā arī ņemot vērā bakalaura darba jauniegūto informāciju, iespējams secināt, ka pie tēlainās izteiksmes līdzekļu apguves paņēmieniem jāiekļauj attēlu galerijas, kur uz asociācijām balstīta principa iespējams veidot tēlainās izteiksmes līdzekļus (sk. Pielikums).

Izpētot *Mācību priekšmeta programmas paraugu - Literatūra 4.-9. klasei*, tieši 8. klasi, iespējams saskarties ar spilgtu tēlainās izteiksmes līdzekļu apguvi tematā 8.2. *Daba. Kā motīvs dzejā atklāj izteiksmes daudzveidību? Cik pārlicinoši protu rakstīt un prezentēt pārdomu darbu, lasot latviešu autoru prozas darbus par cilvēka un dabas mijiedarbi?* Temata apguves ietvaros iespējams novērot, ka skolēniem, atkarībā no to spējām un interesēm, iespējams izvērst divus patstāvīgos darbus – viens, kurā skolēni vairāk darbojas radoši, emocionāli, otrs, kurā darba gaita ir vairāk uz faktiem balstīta. Tādā veidā arī parādot skolēnu dažādās vēlmes, intereses un vielas apguves līmeņus, radošās pašizpaušmes spējas. Pētot tematu tieši problēmas kontekstā redzams, ka 8. klases mācību stundās skolēni vairāk pievēršas tieši tēlainās izteiksmes līdzekļu izpratnei un pielietošanai. Kā piemēram, tēlainās izteiksmes līdzekļi tiek izmantoti, lai atklātu dabas sniegto skaistumu un dziļumu. Skolēni izprot un skaidro tēlainās izteiksmes līdzekļu nozīmi tekstā, spēj secināt, ko dotais tēlainās izteiksmes līdzeklis dod tekstam kopumā. Kā pilnīgu temata izpratnes soli, izmanto teksta radīšanu patstāvīgi, skolēns spēj ne tikai radīt savu tekstu, tajā iekļaujot tēlainās izteiksmes līdzekļu, bet to pielietot un savienot ar citiem mākslas veidiem, kā arī savus lēmumus, viedokļus prezentēt un pamatot citiem (Valsts izglītības satura centrs, *Mācību priekšmeta programmas paraugs 4.-9. klase*). Taču tematā 8.6. *Pasaule. Kā literāru darbu iepazīšana palīdz pasaules kultūras zīmju izzināšanā? Kas ir nepieciešams patstāvīgā radošā darbā, pēc izvēles izmēģinot rakstnieka vai tulkotāja lomu?* skolēniem tiek piedāvāts savdabīgs temata apguves veids, kurā skolēni iejūtas tulkotāju lomā, tulkojot teksta fragmentus. Aplūkojot šo temata apguves veidu dziļāk, iespējams izanalizēt, kā dažādi tēlainās izteiksmes līdzekļi tiek tulkoti no vienas valodas citā. Aplūkot ne tikai skolēnu tulkotos darbus, bet arī citu darbu tulkojumu versijas un tajos analizēt tēlainās izteiksmes līdzekļus.

Var secināt, ka 8. klases literatūras stundās skolēni vairs teorētiski neatkārtoto tēlainās izteiksmes līdzekļus pēc to būtības, taču programma paredz, ka valodas mācības procesā skolēni meklē, analizē un veido tekstus, iekļaujot paši savus tēlainās izteiksmes līdzekļus. Bakalaura darba ietvaros tika izpētīta *Literatūra 7.klasei mācību grāmata* (A. Kalve., I. Stikāne), lai precīzi spētu izprast, kādus tēlainās izteiksmes līdzekļus skolēni apgūst konkrētās klases ietvaros. Mācību grāmatā šo mācību stundu ietvaros, pētāmās problēmas kontekstā, sākumā skolēniem paredzēts arī par godu Dzejas dienām skatīt grāmatas 1. nodaļu – Dzejas laiks, kur grāmatas autori izraudzījušies konkrētu autoru, piemēram, P. Brūvera, L. Briēža, U. Ausekļa, Vika, J. Baltvilka, A. Neibarta, I.Zanderes, K. Vērđiņa dzejoļus, ar kuru palīdzību visbiežāk arī tiek apgūti, atkārtoti tādi tēlainās izteiksmes līdzekļi, kā metafora, personifikācija, epitets un salīdzinājums. Precīzāk skolēniem dotajos dzejoļos jāskatā izjūtu un noskaņu bagātība. Tieši tāda ir tēlainās izteiksmes līdzekļu būtība tekstā, pastiprināt dotā

teksta izjūtas un noskaņu. Ja skolotājs redz, ka skolēnu zināšanas nav progresējušas, tad, protams, jāveic mācību vielas atkārtojums, lai sekmīgi spētu izpildīt dotā temata uzdevumus.

Skatot tematu *folklorā*, kurš ievietots grāmatas 2. nodaļā – Svētku laiks, mācību saturam virzoties uz priekšu, skolēni arī latviešu tautasdziesmās var identificēt tādas tēlainās izteiksmes līdzekļus, kā epitets, personifikācija, ievērot, kā tie darbojas jau ar simbolisku nozīmi gadsimtiem ilgi. Secīgi arī prozas darbos 3. nodaļā – Dzīves laiks, tieši Jāņa Klīdzēja romānā „Cilvēka bērns”, skolēni spēj novērtēt, kā tēlainās izteiksmes līdzekļi ir izmantojami ne tikai dzejoļos, tautasdziesmās, bet arī lielākos teksta darbos. Romānā ar tādiem tēlainās izteiksmes līdzekļiem, kā salīdzinājums, epiteti, metaforas, personifikācija, tiek paspilgtinātas varoņu darbības, attieksme vienam pret otru, attēlots dabas skaistums. Skolēniem nereti šķiet, ka tēlainās izteiksmes līdzekļi ir sastopami tikai lirikā, kas, protams, ir aplams priekšstats. Skolēniem konkrētajos prozas darbos jāspēj saskatīt tēlainība to vēstījumā, kas tiek panākts izmantojot tēlainās izteiksmes līdzekļus. Pēc tādu prozas darbu analīzes 4. nodaļā – Ceļojumu laiks, kā Mihaela Endes romāna fragmentiem „Momo”, Mērijas Hofmanes fantāzijas romāna fragmentiem „Stravaganza. Masku pilsēta” izpētes, skolēni atgriežas pie latviešu autoru darbiem. 5. nodaļā – Mirkļis, analizējot Kārļa Skalbes pasakas „Pasaka par vērdu”, „Milzis” „Pasaka par pelni”, kur lieliski tiek parādīts personifikācijas, epitetu, salīdzinājumu un metaforu plašs lietojums. Vienā no pēdējām grāmatas nodaļām skolēni iepazīstas ar Māras Zālītes lugu „Meža gulbji”, kuru skolēni klasē lasa lomās, spējot vairāk iedziļināties sevis izlasītā tēla rindās.

Kā skolēna lasītprasmes attīstība, problēmas un mūsdienu aktualitātes saistībā ar to ietekmē pētāmā literatūras mācību satura apguvi? Lasītprasmes attīstība nav attiecināma tikai lasītā teksta raitumu, ātrumu, izteiksmīgumu, gluži tāpat kā A. Ozola veiktajā *Starptautiskā lasītprasmes novērtēšanas pētījuma IEA PIRLS 2016 pirmie rezultāti par 4. klašu skolēnu lasītprasmi Latvijā un pasaulē* (2017), uzsvars tiek likts uz izlasītā teksta izpratni. Bakalaura darba būtība arī ir balstīta uz to, ka skolēns izprot un spēj pielietot gūtās zināšanas, kuras nav iespējams nodalīt, bet skatīt kopumā, arī kā lasītprasmes attīstību tieši teksta izpratnes ziņā. Kā iemesls tam, ir tiešā un ciešā saistībā ar tēlainās izteiksmes līdzekļiem dažādos literārajos darbos, skolēnu izpratni par tiem un tekstu kopumā. Lai arī pētījuma pamatā ir analizēti 4. klases skolēni, viņu lasītprasmes izaugsme, datus iespējams sasaistīt arī ar vēlāka vecuma skolēniem, it īpaši, ja skolēnu lasītprasmes attīstības veicināšanai nav veikti attiecīgie uzlabojumi.

Pētījuma ietvaros skolēniem pēc izlozes principa tiek piešķirti divi lasāmi teksti – literārs un informatīvs teksts. Atbildot uz dažādiem, ar tekstu saistītiem jautājumiem, skolēnu teksta izpratne tiek vērtēta četros līmeņos, un tieši ceturtais jeb augstākās izpratnes līmenis

liecina par pilnīgu skolēna spēju orientēties dažādos dotā teksta līmeņos, valodas elementos. Balstoties uz iegūtajiem rezultātiem, pētījuma autori secina, ka Latvijas skolēnu lasītprasmes līmenis ir visai augsts, ja salīdzina to ar citu valstu gūtajiem rezultātiem. Kā arī, pētījums rāda, ka skolēnu lasītprasme ir krietni uzlabojusies kopš iepriekšējā šāda veida pētījuma 2006. gadā (Ozola, 2017). Pētījuma rezultātu analīze tika balstīta uz skolēnu atrašanās vietu (reģions, pilsētas veids – mazās pilsētas, lielās pilsētas, lauki, Rīga, kā arī izglītības iestādes veidu – ģimnāzija, sākumskola, vidusskola un pamatskola), dzimumu, jau iepriekš minētajiem izpratnes līmeņiem un lasīšanas mērķi. Izpētot rezultātus, iespējams secināt, ka labākus rezultātus uzrāda pilsētā, tieši Rīgā, dzīvojoši skolēni, kuri mācās ģimnāzijā, taču salīdzinoši augstus rezultātus uzrāda arī sākumskolas un vidusskolas skolēni. Tieši Rīgā skatoties, sākumskolās vērojami vislabākie rezultāti. Kas attiecināms uz dzimumu, vērojams, ka labākus rezultātus gūst tieši skolnieces. Izpētot iegūtos rezultātus, tieši izpratnes līmeņos, vērojams to skolēnu skaita pieaugums, kuri gūst augstākus rezultātus, taču neizpaliek arī skolēni, kuri iegūs zemāko līmeni. Vērtīgi ir minēt, ka arī pētījuma ietvaros tiek secināts, ka skolēni, kuriem ir augstāki rezultāti, arvien tiek atstāti novārtā, netiek pilnveidotas viņu zināšanas (Ozola, 2017). To iespējams pamatot ar to, ka skolotājam ir jāpievērš papildus uzmanība skolēniem, kuriem izpratne par apgūstamo vielu, tekstu ir stipri vājāka, kā arī nepieciešams pastiprinātāks individuālais atbalsts tieši šiem skolēniem. Konkrēto darbību rezultātā rodas situācija, kurā skolēni ar augstākiem sasniegtajiem rezultātiem, ir spiesti samierināties ar minimumu, jo skolēnu lielā skaita dēļ, nespējas sadalīt uzmanību visiem, nav iespējams piedāvāt skolēniem paaugstinātas grūtības uzdevumu.

Kā viens no iespējamiem iemesliem, kāpēc salīdzinoši lielai skolēnu daļai tēlainās izteiksmes līdzekļu izprašana, apgūšana, pielietošana sagādā problēmas, atspoguļojas pētījumā daļā par lasīšanas mērķi. Pamatojoties uz S. Mertena (2020) veidotā materiāla *Saziņa kontekstā – latviešu valodas mācību process 7.–9. klasē* sniegtajiem lasīšanas nolūkiem jaunākajā metodikas grāmatas izdevumā *Lingvodidaktika: latviešu valodas mācības pusaudžiem un jauniešiem. Rokasgrāmata pamatskolas un vidusskolas pedagogiem (2020)*, iespējams secināt, ka *PIRLS* pētījumā izdalītie divi lasīšanas mērķi aptver vienu un to pašu ideju. Pamatdoma saglabājas abos pētītajos materiālos – lasīšana, lai gūtu literāro pieredzi, kura sniegtu zināmu emocionālu piepildījumu un lasīšana informācijas iegūšanai par sev, pasaulē svarīgiem notikumiem, lietām. 2016. gada *PIRLS* pētījumā lielāks pārsvars uzrādījās mērķim lasīt, lai gūtu informāciju. Protams, šī prasme lieliski noder dažādās mācību stundās, jo skolēni labāk izprot izlasīto, taču literatūras kontekstā, tas skolēniem nesniedz pietiekamu literāro pieredzi (Ozola, 2017). Kopumā skolēniem beidzot 9. klasi ir jāspēj izanalizēt, kā skolēns vēlas un būtu nepieciešams iepazīties ar kādu konkrētu tekstu. Dažādi teksta lasīšanas

veidi ir nepieciešami, lai skolēns spētu nepieciešamības gadījumā skatīt tekstu padziļināti, nevis izlasīt to virspusēji vai tikai pievēršot uzmanību atslēgas vārdiem (Mertena, 2020). Piemēram, skolotājs sniedz skolēniem ieskatu par konkrētiem tēlainās izteiksmes līdzekļiem, to jēgu un nozīmi, un skolēns šīs zināšanas spēj pielietot, lasot kādu citu tekstu arī tālākā darbībā tā paša mācību priekšmeta ietvaros vai lasot jebkuru citu tekstu, kādā citā mācību priekšmetā. Lasīšanas nolūks un lasīšanas paņēmiens savā starpā ir cieši saistīti, jo atkarībā no nolūka arī tiek izraudzīts lasīšanas veids, taču jebkurā gadījumā, skolēnam ir jāsaprot, ka literatūras un valodas stundās izraudzītajam lasīšanas veidam ir jābūt tādām, kurš liek skolēnam iedziļināties rakstītajā tekstā, citādi darbs ar tekstu būs grūts, nepilnīgs un pat neiespējams.

Balstoties uz S. Mertena (2020) veidoto materiālu, literatūras stundās, lai pilnveidotu lasītā izpratni, būtu nepieciešams lietot šādus teksta lasīšanas veidus:

- Lasot tekstu būtu nepieciešams dažādas tā daļas, teikumus izlasīt iespējams pat vairakkārt, lai izprastu tā nozīmi, pamatdomu,
- Lasītā teksta padziļināta izpēte, lasot iedziļinās tekstā, vēlams nedomājot par ko citu, spēj analizēt tekstu vairākos līmeņos – valodas līdzekļu, nozīmes ziņā.

Pievēršot pastiprinātāku uzmanību tam, kā skolēni pievēršas lasīšanai, varētu un pat vajadzētu uzlaboties kopējā lasītprasme, kā arī tēlainās izteiksmes līdzekļu izprašana un vēlāk arī pašu spēja pielietot, radot savu tekstu.

Literatūras mācību satura raksturojums pētāmās problēmas kontekstā ir atbilstošs 7. klases skolēnu zināšanu līmenim, taču vēlams būtu iekļaut vismaz vienu papildstundu tēlainās izteiksmes līdzekļu jēgpilnam atkārtojumam, jo skolēnu atmiņa diemžēl nereti nesaglabā tik daudz informācijas, lai zināšanu līmenis, beidzot 6. klasi un uzsākot 7. klasi, būtu vienlīdzīgs. Protams, vērā ņemams faktors ir vasaras mēneši, kuru laikā skolēni atpūšas, lielākajā daļā laika piemirst apgūto vielu. Šis fakts vēl vairāk pamato autora izteikto priekšlikumu par papildus uzmanības vēršanu tēlainās izteiksmes līdzekļu atkārtojumam mācību gada sākumā. Lai veiksmīgi to īstenotu, tiek piedāvāti dažādi paņēmieni, ar kuru palīdzību to būtu iespējams realizēt.

Ņemot vērā visu nodaļā izklāstīto informāciju, iespējams secināt, ka skolēni 7. klases literatūras stundu ietvaros ieskatās ļoti plašā daiļliteratūras žanru klāstā, lasot un analizējot gan lirikas (dzeju), gan epikas (romānus, pasakas), gan drāmas (lugas) darbus. Tēlainās izteiksmes līdzekļu atkārtojums un analīze visu šo darbu ietvaros, kā jau iepriekš minēts, ir iespējams nostiprināt diezgan pamatīgi. Tieši literatūras stundas ir tās, kurās kopējās lasītprasmes spējas tiek attīstītas visvairāk, kas nenoliedzami ir parādījis sevi, kā ļoti svarīgs

un attīstāms jautājums. Spēja ne tikai tekstā noteikt, bet arī diferencēt tēlainās izteiksmes līdzekļus ir saistīta ar skolēna tekstpratību.

1.4. Paņēmieni tēlainās izteiksmes līdzekļu apguvei literatūras stundās

7.klasē

Balstoties uz Valsts izglītības satura centra izstrādāto Kompetenču pieeja mācību saturu (2016 - 2021) jeb Skola2030 izstrādātajiem pamatprincipiem, skolēnu pamatizglītības posmā tieši valodas ziņā, valodas kontekstā paredzēts attīstīt konkrētas prasmes:

1. Liela vērība tiks pievērsta pamat prasmju attīstībai, kuras ietvaros skolēni papildinās savas zināšanas ne tikai skolas telpās, bet arī atrodoties ārpus tām. Zināšanas iespējams gūt ne tikai no mācību grāmatām, bet no visas apkārtējās pasaules, dažādiem notikumiem, kas ietekmēs skolēnu izpausmes veidu gan runājot, gan rakstot.
2. Attīstīt valodu iespējams arī izmantojot mūsdienu tehnoloģijas, dažādus sociālos tīklus – vispārīga darbošanās par un ap tekstu, lai to izprastu, lai izprastu tā jēgu, nolūku. Spēja noteikt teksta svarīgumu, patiesumu ir neatņemama mūsdienu interneta vides prasība, kura skolēniem ir jāapgūst.
3. Arī tematu ziņā valodas apguvi, attīstību paredzēts īstenoti ņemot vērā skolēnu intereses, viņu šī brīža dzīves aktualitātes, lai mācīšanās būtu jēgpilna un bērniem saistoša. Temati nodrošinās starp priekšmetu saikni ar citiem mācību priekšmetiem, kuros konkrēto tematu iespējams izrunāt, apgūt no citas puses.
4. Gramatikas likumu apguve valodas turpmākā attīstībā ir neaizvietoājams pietur punkts, jo, lai spētu izteikties gan rakstiski, gan runājot, skolēnam ir jāapzinās valodas normas. Valodas gramatikas likumi tiks apgūti tā, lai skolēniem rastos priekšstats par to, kur konkrētās zināšanas dzīvē var nākties pielietot (Valsts izglītības satura centrs, 2016 - 2021).

Apkopojot visu attīstāmo prasmju kopumu, iespējams jau konkrēti vadīties, iedvesmoties, kādiem vajadzētu būt literatūras stundās pielietojamajiem paņēmienu, lai pēc iespējas, skaidrāk, saprotamāk un interesantāk skolēniem sniegtu zināšanas par tēlainās izteiksmes līdzekļiem.

Ņemot vērā, ka viena no galvenajām problēmām, ar ko saskaras skolotāji ir – kā mācīt skolēnu? Kā iemācīt skolēnam lasītajā tekstā iedziļināties, skaidrot tēlainās izteiksmes līdzekļus. Kā jau iepriekš minēts, virspusēja teksta lasīšana ir viena no izplatītākajām problēmām skolēnu vidū. Skolēni tekstu lasa lasīšanas pēc, tādejādi neiedziļinoties pašā tekstā. Skolēni bieži vien neizprot teksta nozīmi, tā apslēpto domu. Līdz ar to nespēj pamanīt

arī tēlainās izteiksmes līdzekļus, kuri palīdzētu analizēt doto daiļdarbu (Monahan, 2008). Šo problēmu iespējams raksturot kā skolēnu motivācijas trūkumu, kā arī, kā ieinteresētības trūkumu konkrētajā daiļdarbā, jo tas nav skolēnam saistošs. Saistošam jābūt ne tikai tekstam, kuru skolēns lasa, analizē, saistošam jābūt arī metodēm, kā konkrētā viela tiek apgūta.

Izanalizējot A. Baklānes (2015) rakstu zinātniski metodiskajā žurnālā *Tagad*, vēl jo vairāk nostiprinās pārliecība, ka lasītā teksta kvalitātei ir liela nozīme kopējā lasītprasmes attīstībā. Rakstā tiek apstiprināts fakts, ka skolēniem, kuri izvēlas lasīt grāmatas un žurnālus prieka pēc, kopējie lasītprasmes rādītāji ir krietni labāki, nekā skolēniem, kuri lasa salīdzinoši īsākus, nepilnvērtīgākus tekstus. Kā viens no risinājumiem, lai skolēniem būtu iespēja uzlabot savu lasītprasmi, būtu kvalitatīvas lasāmvielas izvēle. Vērtīgi būtu sekot līdzi Latvijas Nacionālās Bibliotēkas izstrādātajai lasīšanas veicināšanas programmai “Bērnu, jauniešu un vecāku žūrija” (BJVŽ), jo programmā pievienotās grāmatas jau vairakkārt attiecīgajās vecuma grupās ir sevi pierādījušas, kā bērniem interesējošas grāmatas. Ņemot vērā, ka piedāvāto grāmatu klāsts ir diezgan plašs, ikviens skolēns atradīs sev ko piemērotu. Tālākam darbam jau mācību stundās, kāda no BJVŽ izvēlētajām grāmatām, vai fragmenti no grāmatas, var tikt pielietoti tēlainās izteiksmes līdzekļu analīzes ietvaros. Šāda teksta fragmentu izvēle skolēniem varētu šķist īpaši interesanta, jo tad skolēniem ir iespēja dalīties ar iepriekš gūtajiem iespaidiem par izlasīto grāmatu. Skolēnam ir iespēja palūkoties uz izlasīto grāmatu pavisam no citas puses, iespējams apskatīt to jaunā gaisma, atklājot, ko iepriekš nepamanītu. Nākas arī piekrist A. Baklānei (2015) un vērā ņemt faktu, ka mēdz būt skolēni, kuru vēlmēm skolotājs nekad nespēs izbadāt, lai arī cik ļoti plašu lasāmvielas klāstu skolotājs piedāvātu. Tas ir attiecināms gan uz skolēnu vispārējo vēlmi lasīt, viņu interesēm, gan arī uz motivācijas trūkumu.

Var apgalvot, ka nepieciešams pievērts pastiprinātu uzmanību skolēnu lasītprasmes attīstībai tieši literāro tekstu kontekstā, tādejādi arī tiktu paplašinātas skolēnu zināšanas, izpratne par literārajiem tekstiem un tajos esošajiem tēlainās izteiksmes līdzekļiem. Tādā veidā arī skolēni labāk izprastu tēlainās izteiksmes līdzekļus, kuri iekļauti literārajos darbos. Viena no problēmām, kura ir novērojama valodas un literatūras stundās, ir tā, ka lasīšana iedziļinoties tekstā, to pārrunājot stundu ietvaros, tiek atstāta novārtā. (Mertena, 2020) Tajā pat laikā, arī vadītajās literatūras stundās ir secināts, ka mēdz būt arī otrs variants, ka lasīšanai tiek pievērsta lielāka uzmanība, nekā lasītā literārā darba analīzei. Ir jāspēj rast vidus ceļš starp abiem šiem variantiem. Šāda veida problēma tikai vēl vairāk pastiprina skolēnu neizpratni un nespēju iedziļināties dažādos tēlainajos izteiksmes līdzekļos literārajos darbos, jo vai nu tie tiek skatīti atsevišķi (nepietiekamā daudzumā), vai arī dažādie literārie darbi tiek lasīti, bet netiek pienācīgi analizēti, pārrunāti. Nepietiekama tēlainās izteiksmes līdzekļu izskaidrošana un analīze arī daļēji panāk nepietiekamu teksta satura izpratni.

Kā viens no pamatiem, kā pēc iespējas sekmīgāk spēt mācīt skolēnus literatūras un valodas stundās, būtu, pielietojot lingvokulturoloģisko pieeju valodu apguvē. Skolotājam, kurš savā darbā izmanto lingvokulturoloģisko pieeju valodas apguvē, jābūt visnotaļ kompetentam, lai kvalitatīvi, patiesi skaidrotu, nestu informāciju skolēniem, citiem vārdiem sakot, personai jau būtu jābūt lingvālai personībai. Sniedzot informāciju, skolotājs savos skolēnos veicina lingvālas personības veidošanos. „Tātad lingvāla personība ir jebkurš valodas nesējs, kura valodisko raksturojumu iegūsim, analizējot viņa radītos tekstus un spēju uztvert tekstu un vērtējot, kā viņš izmantojis valodas sistēmas līdzekļus, lai atspoguļotu savu pasaules redzējumu un sasniegtu konkrētus komunikatīvos mērķus” (Gavriļina, Vulāne, 17, 2008).

Lingvokulturoloģiskā pieeja valodas apguvē tiek panākta ar dažādu atbilstošu metožu, metodisko materiālu, mācību satura izvēli un ieviešanu mācību procesā, tiek iepazīta kāda nācija, tās paražas, tradīcijas jeb garīgais mantojums (Skujiņa, Anspoka, Kalnbērziņa, Šalme, 2011). Lingvokulturoloģiskā pieeja valodu apguvē nodrošina to, ka tā tiek apgūta divos virzienos:

- Valodas, kur nācijas garīgais mantojums tiek apgūts ar leksikas, gramatikas, tekstu palīdzību;
- Kultūras virzienā, kura ietvaros pastiprināta uzmanība tiek pievērsta nācijas garīgā mantojuma izpētei, izpratnei un iepazīšanai (Gavriļina, Vulāne, 2008).

Konkrētā valodas apguves pieeja tiek balstīta uz etniskās kultūrinformācijas nešanu, nodošanu jaunākajām paaudzēm, radot skaidrāku, personīgāku un pat interesantāku skatījumu uz valodu kā kopumu (Gavriļina, Vulāne, 2008). Galu galā, valoda ir tā, ar kuras palīdzību mēs varam nodot tradīcijas, zināšanas, vispārīgu tautai, nācijai svarīgu informāciju skolēniem. Arī Dorzhinova (2020) pamato, ka valoda bez kultūras un kultūra bez valodas nespēj jēgpilni pastāvēt, pilnīgā abu lietu apguvē, šīs ietas ir nedalāmas.

Jau izseni valoda ir bijusi tā, kas arī mūsdienu bērniem liek vairāk izprast mūsu senču tradīcijas, uzskatus. Valoda ir veids, kā ieskatīties pagātnē vienlaicīgi tiešā un netiešā veidā. Lingvokulturoloģiskā pieeja valodas apguvē nodrošina to, ka skolēni tekstu izpēta nevis virspusēji, bet iedziļinoties uzrakstītajā, pilnīgi izprotot tekstu, notikumu sakarības un nozīmi. Tādejādi tiek skatītas vairākas jomas – valoda un konkrētās nācijas kultūra ar teksta palīdzību. Anspoka, Siliņa-Jasjukeviča (2009) uzsver, ka mūsdienu strauji mainīgajā pasaulē ir svarīgi skolēniem sniegt un attīstīt vispārējās zināšanas par savas nācijas garīgo mantojumu, kā arī iepazīstināt ar citu nāciju kultūru. Skola tiek atzīta par vietu, kur skolēns šīs zināšanas gūst visplašākajā klāstā, tāpēc tā ir katra skolotāja atbildība, kā tas tiek īstenots. Stundu ietvaros lietojot tekstus, kuri nes kādai nācijai svarīgu informāciju, papildina, iepazīstina tā lasītājus ar

noderīgiem faktiem, kurus skolēns var izmantot sev lietderīgā veidā dažādas dzīves situācijās, piemēram, lai labāk izprastu savas vai kādas citas nācijas, paražas, vērtības un vēstures notikums (Dorzhinova, 2020).

Lingvokulturoloģiskās pieejas didaktiskā pamatvienība ir lingvokulturēma. Lingvokulturēma ir valodas un kultūras vienība, jo tajā apvienojas gan valodiskā nozīme, gan kultūrijēga, kas pastāv ārpus valodas sistēmas. Lingvokulturēma var būt gan leksiska, gan sintaktiska vienība: vārds, vārdu savienojums, teikums, teksts (Gavriļina, Vulāne, 2008).

Dažādu tekstu papildināšana ar lingvokultūrēmām palīdz skolēniem, citiem teksta lasītājiem iepazīties ar konkrētā vārda nozīmi, kādu tas nes teksta ietvaros. Visbiežāk tā ir ne tikai informācija vai konkrētā vārda skaidrojums, bet gan kādā apvidū lietots vārds, kurš vēsturiski tiek lietots jau ļoti ilgu laiku. Visbiežāk tā notiek tieši ar apvidvārdiem, kurus skolēni skolā iepazīst lasot dažādus latviešu valodas, literatūras tekstus. Tādejādi vienas lingvokultūrēmas izprašana un iepazīšana var izvērsties par stundas darbu. Ir svarīgi vērst skolēnu uzmanību vārdiem, kuru nozīme nav pilnīgi skaidra, jo tas dod skolēniem iespēju konkrēto lingvokultūrēmu izprast, spēt pielietot pašu radītos tekstos. Svarīgi arī ir tas, ka skolēnam radīsies pareizais priekšstats par konkrēto lingvokultūrēmu, tādejādi iespējams visa teksta kopējā noskaņa, jēga būs saprotama daudz skaidrāk un nekļūdīgāk.

Lielākā daļa skolotāju stundu ietvaros jau izmanto lingvokulturoloģisko valodas apguves pieeju, it īpaši brīdī, kad mācību procesa ietvaros tiek skatīts tāds temats kā leksikoloģija (vecvārdi, apvidvārdu u.c.) , literatūras stundās šī pieeja tiek īstenota teju nemitīgi, it īpaši lasot latviešu autoru radītos daiļdarbus, iepazīstoties ar tajos iekļauto vārdu nozīmi. Lai arī mācību materiāli piedāvā tekstus, uzdevumus, kuros iespējams izmantot lingvokulturoloģisko pieeju,

M. Gavriļina un A. Vulāne (2008) ir izstrādājušas vērā ņemamus kritērijus, kurus jāapskata, radot atbilstošus tekstus:

- jāizvēlas daiļdarbs, kurā skartas filozofiska un ētiska rakstura problēmas, kas dominē kultūras vērtību sistēmā un atspoguļo tai svarīgākās “pasauls redzējuma un apjēgsmes formas”, kā arī sniedz informāciju par tautas etnogrāfijas vērtībām. Šāda teksta izvēle sniedz iespēju personai, kura analizē konkrēto tekstu, iedziļināties kādas nācijas kultūras pamatvērtībās;

- tekstos ietvertā kulturoloģiskā informācija jāizvēlas tā, lai skolēns varētu to pakāpeniski paplašināt. Pieaugot personas sapratnei par konkrēto tematu, nepieciešams to attīstīt atbilstoši pieaugošajam attīstības, izaugsmes līmenim, lai būtu jūtama turpmāka izaugsme.;

- tekstos jābūt informācijai, ko skolēni varētu izmantot ne tikai iekš kultūras, bet arī starp kultūru dialogam nepieciešamo zināšanu un prasmju veidošanai. Pētot un analizējot šāda veida tekstus personai ir jāieskatās ne tikai sev zināmajās vērtībās, bet arī citu nāciju kultūrā, citu cilvēku jūtu un domu pasaulē, kas atklāj pavisam savādākas emocijas un uzskatus (Gavriļina, Vulāne, 2008, 42-45).

Lingvokulturoloģiskā valodas pieeja ļauj skolotājam vienlaicīgi darboties vairākos līmeņos, pilnveidojot diezgan plašu skolēnu zinību loku vienlaicīgi, taču papildus nepieciešams uzmanību vērst vēl kādam aspektam – mācību videi.

Pirms skolotājs savā mācību metožu kopumā iekļauj dažādus uzdevumus un paņēmienus, lai skolēni pēc iespējas veiksmīgāk apgūtu tieši tēlainās izteiksmes līdzekļus, skolotājam liela vērtība ir jāvērs arī uz atbilstošu apstākļu radīšanu, lai skolēns spētu atvērties un radoši izpausties. Kopumā ikkatram skolotājam ir jāsaprot, kādi skolēni ir katrā klasē, kādas ir viņu intereses, uztveres veidi. To visu ņemot vērā, skolotājs var iespēju robežās radīt un skolēnam piedāvāt pašam veikt dažādas darbības, kuras varētu veicināt skolēna vēlmi un varēšanu rakstīt vai vispār radīt ko tēlainu. (Kuduma, 2011) Kā piemēru var minēt bakalaura darba autora izmantotu metodi, kad skolēniem, radot kādu tekstu, tiek atskaņota piemērota mūzika, kurā ieklausoties, skolēni var attīstīt notikumu gaitu. Citkārt, ne tikai radot apstākļus teksta radīšanai, var radīt arī īpašus apstākļus teksta uztveršanai, atmosfēras radīšanai. Piemēram, lasot spoku stāstus tumšā klases telpā, izmantojot lukturīšus. Jebkura šāda darbība skolēniem liek pašiem gan izpausties, gan uztvert savādāk, jo, pirmkārt, tā ir atkāpe no ikdienišķā, otrkārt, tas tiešām rada šos atbilstošos apstākļus un skolēns spēj radošāk izpausties. To pašu var panākt arī iekļaujot spēles elementus mācību procesā, kas mūsdienā mainīgajā pasaulē kļūst arvien populārāks paņemiens, lai skolēniem pēc iespējas interesantākā, viņiem aktuālākā veidā sniegtu vēlamās zināšanas. (Pho, Discore, 2015) Uz spēlēm balstīta mācīšanās, kura, pamatojoties uz M. Prensky (2001) teikto, tiek pielietota jau diezgan ilgu laiku, pateicoties arī digitālā laikmeta izaugsmei, skolēnu interesēm, kļūst arvien aktuālāka (Prensky, 2001, 8). Arī praksē gūtās zināšanas liecina par to, ka iekļaujot dažādus spēles elementus stundu gaitā, iespējams piesaistīt lielāku skolēnu uzmanību.

Protams, ir vērtīgi minēt, ka, ja skolēnam ir nepieciešams aprakstīt kādu priekšmetu vai lietu, tās iepazīšana arī skolēniem ļautu radošāk to aprakstīt. Domājot tieši par tēlainās izteiksmes līdzekļiem, skolēniem, ar aizvērtām acīm, var iedot aptaustīt pūpolu, nezinot, kas tas ir, skolēns to raksturo. Tādejādi pat pašam neapzinoties, radot kādu tēlainās izteiksmes līdzekli – pēc tam to iepazīstot jau teorētiski. Ja skolēnam ir dots radīt tekstu par kādu dabā sastopamu priekšmetu vai parādību, iespēju robežās ir jānododas šo parādību apskatīt, izbaudīt realitātē, pēc tam tieši pierakstot sajūtas, par justo un redzēto. Kopumā var teikt, ka skolotājam ir jācenšas

paplašināt savus apvāršņus un neaprobežoties tikai ar klusu, kārtīgu klases telpu, taču, protams, svarīgi ir arī rast vidusceļu jeb kam, jo kas der vienam, citam var arī traucēt.

Lai pilnvērtīgi spētu spriest par esošajiem tēlainās izteiksmes līdzekļu apgūšanas paņēmieniem, ir apskatīts, kādus paņēmienus piedāvā praktizēt mācību grāmatas *Literatūra 7. klasei* autori A. Kalve un I. Stikāne (Kalve, Stikāne, 2009). Kopumā, lielā daļā grāmatas uzdevumu tiek piedāvāts atsvaidzināt zināšanas par tēlainās izteiksmes līdzekļiem tieši ar to noteikšanu tekstā un izskaidrošanu. Vairākās vietās tiek uzsvars likts tieši uz epitetu – sajūtu gleznām. Skolēni ne tikai nosaka, kur tekstā tas ir redzams, bet arī skaidro, kā šī sajūtu glezna papildina tekstu, kas ar tekstu notiek tad, ja tajā nav iekļauta šī sajūtu glezna, vai tas saglabā savu sākotnējo sajūtu. Tiek piedāvāts arī skatīt, kā tieši tiek lietoti tēlainās izteiksmes līdzekļi, lai panāktu ko konkrētu, vēlamu, pēta tēlainās izteiksmes līdzekļu spēku. Grāmatas autori piedāvā arī patstāvīgo darbu, kura ietvaros viens no uzdevuma punktiem ir sevis izvēlētajā dzejoļu krājumā saskatīt jau iepriekš minētās sajūtu gleznas, kā arī citas valodas īpatnības, jāmin arī konkrēti piemēri, tādā veidā parādot, ka tēlainās izteiksmes līdzeklis ir ne tikai izprasts, bet arī pareizi noteikts. Viens no iemesliem, kāpēc šis darbs atšķiras no jebkura cita tam līdzīga darba, ir tāds, ka tas ir veicams mājās – skolēnam ērtā vidē, laikā, atmosfērā. Līdz ar to skolēnam ir iespēja padziļinātāk izpētīt analizējamo tekstu, veltīt tam tik daudz laika, cik nepieciešams. Skatot uzdevumus tieši saistībā ar tēlainās izteiksmes līdzekļiem, tika sastapti nosacījumi, kur tēlainās izteiksmes līdzekļus piedāvāts atkārtot pamatojoties uz veidotajām asociācijām. Skolēni pēta tekstu, kādu asociāciju tas rada, un tad pamato, kāpēc tieši tāda ir viņu veidotā asociācija. Šo uzdevumu var papildināt tieši veidojot arī paši savu zīmējumu vislabāk izveidotajai asociācijai, kā tas ir piedāvāts darba pielikuma parauga attēlojumā (3. Pielikums).

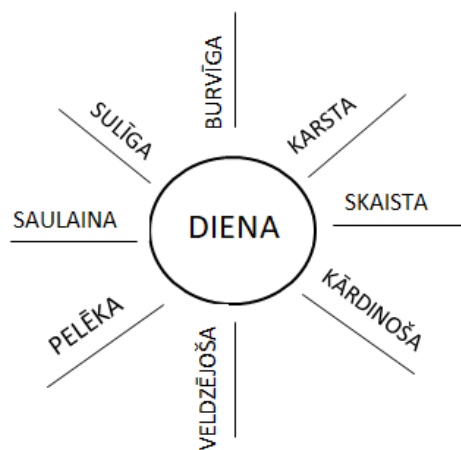
Pastarpināti pētot tēlainās izteiksmes līdzekļu apgūšanas paņēmienus, tiek fiksēti uzdevumi, kuru ietvaros skolēni ir rosināti domāt par vietām un lietām, kuras viņiem palīdzētu rast iedvesmu. Doto uzdevumu pamatdoma arī lieliski saistās ar iepriekš izklāstīto A. Kuduma teorētisko informāciju. Tādā veidā skolotājs var iepazīt skolēnus, saprast, kas kuram patīk, pēc tam vēlākā mācību procesa gaitā iespējams īstenos šīs vēlmes, lai radītu skolēnam piemērotus apstākļus tēlainās domāšanas veicināšanai.

Viens no galvenajiem paņēmieniem, lai skolēni sekmīgi apgūtu, izprastu, pēc tam paši spētu iekļaut tekstā tēlainās izteiksmes līdzekļus, ir to viennozīmīga atšķiršana, nejaukšana. Pilnībā apgūstot kādu tēlainās izteiksmes līdzekli, skolēni mazāk saskarsies ar situācijām, kurās tēlainās izteiksmes līdzekļi savstarpēji tiks jaukti. Pēc darba autora domām tēlainās izteiksmes līdzekļiem, to apgūšanas sākuma periodā (literatūras mācību stundas 5.klasē,

pirmais semestris), tad tie tiek mācīti skolēniem, būtu jāvelta vairāk laika, tādējādi sekmējot arī skolēnu zināšanas, prasmes, lai noteiktu tēlainās izteiksmes līdzekļus tekstā arī 7. klasē.

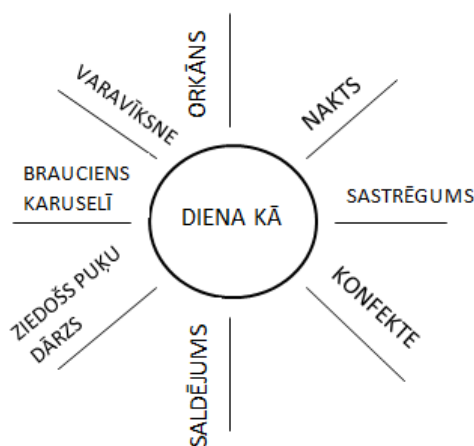
Tēlainās izteiksmes līdzekļus attiecīgos stundu ietvaros vajadzētu skatīt daudz padziļinātāk, rūpīgāk, strādājot ar dažādu veidu tekstiem. Tad, kad skolotājs ievēro progresu, izpratni, spēju skolēniem pašiem radīt tēlainās izteiksmes līdzekļus, skolotājs drīkst virzīties uz priekšu pie nākamā tēlainās izteiksmes līdzekļa. Bakalaura darba pielikumā pievienotas dažādas tēlainās izteiksmes līdzekļu atkārtošānas metodes, ar kuru palīdzību varētu panākt vēlamu efektu (sk. 1. PIELIKUMS). Arī latviešu valodas stundās sākotnēji skolēni teorētiski apgūst konkrēto mācību vielu, tad pielieto gūtās zināšanas, nosakot mācīto vielu dažādu veidu tekstos, un tikai vēlāk, kad iepriekš minētās darbības ir sevi attaisnojušas, drīkst pievērsties dotās vielas piemēru radīšanai pašu spēkiem. Ja skolēns sekmīgi spēj pats radīt teikumu, piemēru, kurā iekļauta apgūstamā viela, tas norāda uz pilnīgu temata apguvi. Šī tehnika būtu jāpielieto ar literatūras mācību stundās. Prasmīgi apgūtais temats sevi vēlāk parādīs kā valodas, tā literatūras mācību stundās – viena ar otru sadarbojoties, papildinot. Rezultātā skolēni daudz prasmīgāk spēs iekļaut tēlainās izteiksmes līdzekļus jebkurā sev vēlamajā tekstā.

Tēlainās izteiksmes līdzekļu apgūšana noteikti tiktu uzlabota ne tikai ar to teorētisku skaidrojumu, bet praktisku piemēru demonstrēšanu. Demonstrējot, kā tieši rodas konkrētais tēlainās izteiksmes līdzeklis. Šajā sakarā iespējams izmantot uz spēļu principu balstītus metodiskos materiālus, kas, protams, skolēniem neradīs antipātijas pret tēlainās izteiksmes līdzekļiem tik ļoti, cik vienkārša teorija. Viens no klasiskākajiem tēlainās izteiksmes līdzekļu apguves veidiem ir izmantojot saulīti, kuras vidū rakstāms vārds vai vārdu savienojums, un uz katra saules stara pēc tam tiek rakstīts cits vārds (piemēram, īpašības vārds) vai asociācija lietai, kas atrodas saulītes centrā (sk. 1. attēlu) (Talce, 1999, 83).

1.attēls. Saulīte – epitets.

Dotajā attēlā redzams iznākums, kā skolotājs, pielietojot saulīti, demonstrē skolēniem, kā rodas epitets, skaidrojot, kas tas ir. Šo paņēmieni iespējams skolēniem demonstrēt arī citādāk, piešķirot skolēniem īpašības vārdus uz atsevišķiem, iepriekš sagatavotiem šabloniem, kurus skolēni, pēc pašu izvēles, pievieno tam lietvārdam, kurš šķiet piemērotāks. Kā arī, šo metodi iespējams pielietot runājot ne tikai par epitetiem, bet arī veidojot personifikāciju vai salīdzinājumu. Veidojot personifikāciju, skolēnam saulītes vidū tiek dots lietvārds, taču apkārt jāpievieno vārdi, kurus spēj īstenot tikai dzīvas būtnes. Šādā veidā veidojot, skaidrojot personifikāciju, saulītes vidū tiks dots vārdu savienojums, kurā būs kāds lietvārds un saiklis „kā”, kas klasiski norāda, ka tas ir salīdzinājums (sk. 2. attēlu).

2.attēls. Saulīte – salīdzinājums.

2. attēlā redzams veids, kā ar saulītes palīdzību bērniem tiek piedāvāts veidot salīdzinājumus, protams, pēc katra vārda vai vārdu savienojuma pievienošanas tiek pārrunāts, kā konkrētais salīdzinājums varētu būt domāts. Kādu nozīmi tas aiz sevis nes. Skolēniem ir svarīgi saprast, ka tēlainās izteiksmes līdzekļi nav jāsaprot burtiski, zem tiem slēpjas kāda doma. Šāda veida uzdevumi ir ļoti lietderīgi ne tikai mācot, kas ir tēlainās izteiksmes līdzekļi, bet arī atkārtojot tos mācību gada ietvaros.

Praksē novērots, ka skolēni ļoti bieži izmanto zināšanas balstoties uz skolotāja iepriekš piedāvātajām asociācijām. Tas attiecās uz konkrētu tēlainās izteiksmes līdzekļu jaukšanu tieši nosaukumu ziņā. Skolēni ļoti bieži neizdomājas, neieklausās dotā termina, nosaukuma būtībā. Lielākajai daļai latviešu valodas terminu, nosaukumu ir iespējams uz līdzību pamata jau noteikt, kādu funkciju pilda dotais termins. Pedagoģiskās prakses ietvaros ir bijuši brīži, kad skolēnam ir jāatgādina, lai vienkārši izrunā konkrēto tēlainās izteiksmes līdzekļi skaļi, lai apzinātos tā jēgu, domu. Balstoties uz teoriju par pusaudžu atmiņu (Svence, 1999, 126), to

starpā joprojām valda vienkārša lietu iekalšana no galvas, nevis sakarību meklēšana. Tas tikai pamato dotā paņēmiena izvēli.

Balstoties uz G. Svence (1999) veidoto, skaidroto pusaudžu vecumposma iedalījuma īpatnībām, būtu jāņem vērā, ka šajā vecuma posmā skolēniem būtu vairāk jāpiedāvā darbi, kuri ir viņu vecumam un interesēm atbilstoši. Ņemot vērā konkrēto mācību saturu literatūrā, ne katrs literatūras žanrs, piedāvātais darbs spēj to nodrošināt. Iespēju robežās arī skolotājam ir jāpiedāvā papildus lasāma literatūra, kurā atklātos līdzvērtīgas pamatdomas, tikai tās būtu skolēniem prezentētas viņiem pazīstamākās dzīves situācijās. Kā arī, ļoti daudzus tematus, kas ir pārrunāti dažādos literatūras daiļdarbos ir iespējams interpretēt mūsdienu sabiedrībā, piemērojot mūsdienu apstākļus, varoņus.

Kā viena no radošās iztēles speciālajām metodēm tiek uzskatīta piezīmju grāmatiņas izveidošana (Gavaina, 1996, 53). Konkrētās metodes izvēle balstīta uz iepriekš zināmu informāciju par to, ka daudzi radoši cilvēki savā ikdienā velta laiku savu domu, fantāziju pierakstīšanai. Koncentrējoties uz valodas attīstību šī metode varētu būt tiešām efektīva, jo dienas gaitā cilvēki pamana neskaitāmas lietas, kuras silda viņu sirdis, domas. Šo īpašo brīžu pierakstīšana ļautu atgriezties pie pozitīvajām emocijām arī vēlāk, pārļausot pierakstīto. Svarīgi būtu pierakstīt arī savus sapņus, fantāzijas, kuras iespējams vēlāk varēs izmantot dažādu tekstu radīšanā. Skolēni ir jāmudina, jāmaca izmantot iepriekš minētās lietas, lai savā dzīvē, ne tikai pamatskolas periodā, veiksmīgāk spētu analizēt notiekošo, uztvert visu ar daudz atvērtāku prātu, spētu rast risinājums dažādās dzīves situācijās. Skolēns, izmantojot jau esošās valodas zināšanas spēš atklāt pats sevi un savas spējas tieši valodas ziņā. Skolēniem konkrēta temata ietvaros tiks piedāvāts ikdienā veikt pierakstus par lietām, brīžiem, kas viņiem šķiet skaisti, par saviem sapņiem, nākotnes plāniem, iecerēm kopumā. Nedēļas noslēgumā skolēni radīs savu rakstu darbu, kurā atklās lietas, kas viņus pārsteidza. Ikdienas sīkumi, kuri vienmēr palika nepamanīti, taču tagad skaisti parādīs sevi skolēnu rakstītajā darbā. Protams, šī darba ietvaros skolēniem sevis uzrakstītajā tekstā jāaptver tēlainās izteiksmes līdzekļi, kā pavisam nejauši tie ir iezagušies viņu rakstu darbā, kā tas papildina un uzlabo to. Tādejādi pierādot, ka tēlainās izteiksmes līdzekļi, kā temats nav tik sarežģīts, ka tas ir saistāms ar iztēli, ar lietu, attiecību, vietu un cilvēku aprakstīšanu.

Darba tapšanas laikā tiek paralēli apmeklētas, vērotas arī citu skolotāju vadītās stundas, šo vēroto stundu laikā tika novērota vēl kāda tēlainās izteiksmes līdzekļu atkārtošanas metode, kura sevi konkrētās stundas ietvaros parādīja kā labu esam. Konkrētā metode noteikti ir vairāk piemērota skolēniem, kuri jau ir apguvuši tēlainās izteiksmes līdzekļus, taču ir nepieciešams tos atkārtot. Lai atkārtošanas process būtu skolēniem tīkamāks un interesantāks, skolotāja skolēniem izsniedz papīra lapas. Katrā no šīm papīra lapām pa

vidu ir ierakstīts kāds lietvārds (piemēram, vilciens). Katras lapas stūrī skolēni raksta skolotāja noteikto tēlainās izteiksmes līdzekli (piemēram, lapas augšējā labajā stūrī raksta sevis izdomātu metaforu, piemēram, miega vilcieniņš). Skolēni uz dotās lapas stūriem uzraksta tikai vienu tēlainās izteiksmes līdzekli, tad lapu padod nākamajam skolēnam. Kad visi četri lapas stūri ir aizpildīti, skolēni apkopo uzrakstīto un nolasa visinteresantāk izveidotos tēlainās izteiksmes līdzekļus. Tāda veidā skolēns redz ne tikai savu veikumu, bet arī aplūko citu skolēnu rakstīto, analizē un prezentē. Ar šāda viena darba palīdzību skolēni ne tikai atkārtoti tēlainās izteiksmes līdzekļus, bet arī paši tos rada, pamatojoties uz vienu kopēju apceramo vārdu.

2. Empīriskais pētījums

2.1. Pētījuma bāzes apraksts

Pētījums norisinājās X novada vispārējā izglītības iestādē.

X novada vispārējā izglītības iestādē kopumā ir 78 skolotāji un 724 skolēni, taču tieši empīriskā pētījuma gaitā tiek skatīti sešpadsmit 7. un 8. klases skolēni – četras meitenes un divpadsmit zēni. Empīriskā pētījuma pirmajā posmā pētījuma bāze bija sešpadsmit 7. klases skolēni. 2. pētījuma posmā darbs tika turpināts ar tiem pašiem skolēniem, kas rudenī bija mācības uzsākuši 8. klasē. Lai pētījuma gaitā gūtie rezultāti būtu salīdzināmi un atspoguļotu skolēnu izaugsmi, pētījumā tika izlemts turpināt pētījumu ar tiem pašiem skolēniem, lai arī mainījās klase, kurā skolēni mācās. Kopumā nemainās skolēnu konkrētais vecumposms, jo skolēni joprojām ietilpst pusaudžu vecumposmā no 11 līdz 15 gadiem (Svence, 1999, 120). Empīriskā pētījuma ietvaros tiek pētīts un analizēts tēlainās izteiksmes līdzekļu lietojums skolēnu 2022. gadā rakstītajos domrakstos.

Pētāmo skolēnu starpā ir gan skolēni, kuru zināšanu līmenis un mācību sasniegumi ir visai augsti, gan skolēni, kuriem ļoti bieži ir jāvelta papildus uzmanība, ne tikai izskaidrojot mācību saturu, bet arī nemitīgi meklējot dažādas pieejas, lai viņus motivētu aktīvāk iesaistīties mācību darbā. Darba ietvaros skolēni tiek numurēti pēc kārtas. Atbilstoši skolēna dzimumam tiek dalīt – skolnieks vai skolniece.

Gūtā informācija sniedz papildus ziņas par pētījuma objektiem, to sadalījumu, spēju līmeņiem, liekot noprast, ka iegūtie rezultāti būs dažādi, jo arī skolēnu mācību sasniegumu līmeņi ir dažādi. Rakstu darba temats arī liek domāt, ka tēmas, kuras skolēni aprakstīs, pieminēs būs dažādas, jo katras individualitātes vērtību skala ir atšķirīga.

2.2. Pētījuma metožu izvēles pamatojums un apraksts

Pētījuma ietvaros tiek skatīts skolēnu tēlainās izteiksmes līdzekļu lietojums, tieši tādiem tēlainās izteiksmes līdzekļiem, kā epitets, personifikācija, metafora un salīdzinājums. Konkrētie tēlainās izteiksmes līdzekļi izraudzīti, jo tie ir biežāk aplūkoti un analizētie tēlainās izteiksmes līdzekļi dažādos literārajos darbos 7. klases literatūras mācību procesā. Lai vērtētu katra skolēna tēlainās izteiksmes līdzekļu pielietojuma intensitāti viņu darbos, ir izstrādāti kritēriji, cik bieži skolēns izvēlas pielietot kādu no konkrētajiem tēlainās izteiksmes līdzekļiem savā rakstu darbā.

Lai novērtētu sākotnējo skolēnu prasmi teksta veidošanā, izmantot tēlainās izteiksmes līdzekļus, un skolēnu prasmes pēc veiktajām tēlainās izteiksmes līdzekļu akcentējošajām stundām, tika izvirzīti četri vērtēšanas kritēriji. Atkarībā no pētījuma posma – 1. posmā, kad tiek pētīti 7. klases skolēnu darbi, 2. posmā, kad tiek pētīti tie paši skolēni 8. klasē pēc latviešu valodas mācību stundām, kas tika veltītas izpratnes veidošanai par tēlainās izteiksmes līdzekļu nozīmi valodā (plašāk par to nākamajā nodaļā). Katra tēlainās izteiksmes līdzekļa izmantošanas biežums skolēna darbā tiek atzīmēts ar (sk.1.tabulu):

- Nekad – 0 reizes
- Reti – 1 reizi
- Dažreiz – 2-3 reizes
- Bieži – vairāk kā 4 reizes

Vērtēšanas kritēriju tabula, attiecīgajā ailē, atkarībā no tēlainās izteiksmes līdzekļu lietojuma daudzuma un pētījuma reizes tiks veikta atzīme X.

1.tabula Izpētes kritēriji, to rādītāji

Kritēriji	Nekad		Reti		Dažreiz		Bieži	
	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā
Rakstu darbā iekļauti epiteti								
Rakstu darbā iekļauti salīdzinājumi								
Rakstu darbā iekļautas personifikācijas								
Rakstu darbā iekļautas metaforas								

Vērtēšanas kritēriji pamato teksta analīzes kā pētījuma metodes izvēli. Izstrādātie kritēriji skolēnu rakstu darbos ļaus analizēt to, kā skolēns izmanto tēlainās izteiksmes līdzekļus sava teksta bagātināšanā.

2.3.Pētījuma norises apraksts

Pētījums norisinājās 2022.gada aprīlī un septembrī.

Pētījuma mērķis: izpētīt skolēna paša brīvi izvēlētu tēlainās izteiksmes līdzekļu lietojumu un lietojuma biežumu skolēnu rakstu darbos pirms un pēc valodas mācību stundām, kas tika veltītas tēlainās izteiksmes līdzekļu apguvei.

Empīriskā pētījuma gaitā tika veikta skolēnu domrakstu teksta analīze un iegūto datu analīze. Pirmajā reizē skolēniem tika piedāvāts rakstīt domrakstu par tematu – „Kad es esmu laimīgs/laimīga?”, skolēni rakstīja par lietām, kuras viņus dara laimīgus, kas ir svarīgs viņu dzīvēs, kā izprot vārdu laime. Aicinot rakstīt šo darbu, skolēniem netika piedāvāts uzdevums mērķtiecīgi iekļaut tekstā tēlainās izteiksmes līdzekļus. Skolēnu domraksti līdz ar to parāda skolēnu reālo prasmi lietot savu tekstu bagātināšanā tēlainās izteiksmes līdzekļus. Otrajā reizē, pēc tēlainās izteiksmes līdzekļu akcentējošajām stundām, skolēni rakstīja pārsapņemas tipa domrakstu par vienu no skolēnu pašu izvēlētiem pieciem dažādiem tematiem – „Valoda dzīvo, ja tu tajā runā”, „Kultūra – cilvēka personības veidotājs”, „Rudens krāsu un smaržu pasaule”, „Latvija – zeme, kura es gribētu dzīvot”, „Cilvēki – Latvijas bagātība”. Arī otra domraksta ietvaros skolēniem netika dots nosacījums iekļaut tēlainās izteiksmes līdzekļus tekstā. Plašāk par īstenoto izmēģinājuma darbību sk. nākamajā darba nodaļā.

Teksta analīze ļauj precīzi noskaidrot, cik bieži un vai vispār skolēni savos rakstu darbos iekļauj tēlainās izteiksmes līdzekļus, ja tā nav obligāta prasība. Atkārtota pētījuma veikšana, pēc tēlainās izteiksmes līdzekļu akcentējošām mācību stundām, sniedz ieskatu, vai mācību stundu ietvaros pielietotais saturs un metodiskie paņēmieni ietekmē skolēnu prasmi izvēlēties un teksta bagātināšanā izmantot tēlainās izteiksmes līdzekļus. Tiek atspoguļoti spilgtākie skolēnu radītie tēlainās izteiksmes līdzekļi, to lietojamības pamatojums darba autora skatījumā.

2. tabula Skolnieka Nr.1 rādītāji

Kritēriji	Nekad		Reti		Dažreiz		Bieži	
	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā
Rakstu darbā iekļauti epiteti					X	X		
Rakstu darbā iekļauti salīdzinājumi	X			X				
Rakstu darbā iekļautas personifikācijas	X	X						
Rakstu darbā iekļautas metaforas	X	X						

Pētījuma pirmajā posmā skolnieks nr.1 savā darbā iekļāvis tikai epitetus *nelaimīgs, drūms*, lai pastiprinātu domu, ka dzīve bez laimes cilvēku dara nelaimīgu. Kā arī *mīļus vārdus*, lai uzsvērtu, ka attiecības un veids kā vecāki runā ar bērnu ir viens no nosacījumiem, kas spēj ietekmēt laimes sajūtu, uzvaru liek uz ģimenes tuvumu, esamību.

Otrā pētījuma posmā, izvēloties rakstīt par tematu „Kultūra – cilvēka personība veidotāja”, skolnieks nr.1 darbā iekļāvis salīdzinājumu *cilvēki atdzīvojās kā puķes pēc lietus*, tādā veidā parādot, ka cilvēki apmeklējot kultūras pasākumu pēc ilga pārtraukuma to ir

izbaudījuši, sajūtot sava veida piepildījumu. Raksturojot kādu ar klasi kopīgi apmeklētu izrādi, skolnieks izvēlējies lietot tādas epitetus, kā *sirsnīga*(izrāde), *skaļi*(smiekli).

3. tabula SkolniecesNr.2 rādītāji

Kritēriji	Nekad		Reti		Dažreiz		Bieži	
	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā
Rakstu darbā iekļauti epiteti							X	X
Rakstu darbā iekļauti salīdzinājumi			X	X				
Rakstu darbā iekļautas personifikācijas			X					X
Rakstu darbā iekļautas metaforas			X	X				

Pētnieciskā darba pirmajā posmā skolniece nr. 2 savā darbā iekļāvusi tādu metaforu, kā *izkalt savu laimi*, akcentējot, ka katrs pats mēs esat atbildīgs par sevi, lietām, kas ar mums notiek. Kā arī izmantojot salīdzinājumu *brāžas kā viesulis* (laime), vēlas uzsvērt, ka laimes mirkli mūs piemeklē negaidīti, dažkārt lēni, dažkārt ļoti steidzīgi. Tādi epiteti, kā *mazas, nomācošs, lielas, vienkāršas*, izmantoti, lai pastiprinātu domu par lietu apjomu, kāds var ietekmēt laimi. Visā rakstu darbā ievīta personifikācija *laime slēpjas*, pastiprinot domu, ka tā ir jāmeklē, ka ir jādara kas labs, lai tā pati pie mums spētu atnākt.

Pētnieciskā darba otrajā posmā, rakstot par tematu „Rudens krāsu un smaržu pasaule”, skolniece nr. 2 lietojusi tādus epitetus, kā *krāšņais*(rudens), *vēsā*(diena), *daudzkrāsains*(rudens), lai raksturotu, pastiprinātu savu skatījumu par rudeni, tajā notiekošajiem procesiem. Raksturojot rudeni, izvēlēta vieta, kura apzīmēta ar personifikāciju *Sigulda zied*, parādot, ka rudens ir laiks, kad konkrētā vieta kļūst īpaši skaista. Lai pastiprinātu domu, ka Siguldā rudens laikā viss atdzīvojas, vēl lietotas tādas personifikācijas, kā *lapas dejo, saule guļ, mitrums piezogas*. Rakstu darbā iekļauts arī salīdzinājums *rudens kā varavīksne*, pastiprinot domu par rudenī redzamo krāsu gammu. Iekļaujot metaforu *liesmojošās rudens debesīs* skolniece nr.2 parāda savu valodas bagātību, spēju novērtēt arī dabas sniegto ainavu skaistumu un pārvērst to tēlainās izteiksmes līdzeklī.

4. tabula Skolnieces Nr.3 rādītāji

Kritēriji	Nekad		Reti		Dažreiz		Bieži	
	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā
Rakstu darbā iekļauti epiteti					X	X		
Rakstu darbā iekļauti salīdzinājumi	X			X				

Rakstu darbā iekļautas personifikācijas	X	X						
Rakstu darbā iekļautas metaforas		X	X					

Pirmā pētījuma posmā skolniece nr. 3 darbā iekļāvusi divus epitetus, *mīloša* (mamma), parādot, ka attiecības ar ģimenes locekļiem ir ļoti svarīgas, svarīgs ir tuvums ar mammu. *Neaizmirstamās* (ekskursijas) ir otrs epitets, kurš lietots, lai uzsvērtu, ka kopā pavadītais laiks ar klasi ārpus skolas ir tas, kas visvairāk paliek atmiņā, tiek augstu vērtēts. Izmantotā metafora *dvēseles laime*, lietota, lai pavēstītu, ka mūzika skolnieces nr. 3 dzīvē ieņem lomu, kā nomierinošs, sevi pilnveidojošs process.

Otrā pētījuma posmā skolniece nr. 3, izvēloties rakstīt par tematu „Cilvēki – Latvijas bagātība”, darbā ietver raksturojošus epitetus *talantīgi, sirsnīgi, skaisti*, atklājot savas pozitīvās domas, vērtējumu par sev apkārt sastopamajiem cilvēkiem. Tālākā rakstu darba ietvaros spriežot par grūtībām, kuras pieredz cilvēki, lieto salīdzinājumu *cīnās kā bruņinieki*, radot darbā sajūtu, izpratni, ka par sev piederošo cilvēkiem ir jāpastāv.

5. tabula Skolnieces Nr.4 rādītāji

Kritēriji	Nekad		Reti		Dažreiz		Bieži	
	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā
Rakstu darbā iekļauti epiteti	X			X				
Rakstu darbā iekļauti salīdzinājumi	X	X						
Rakstu darbā iekļautas personifikācijas			X	X				
Rakstu darbā iekļautas metaforas	X	X						

Skolniece nr.4 pētījuma pirmajā posmā viscaur darbā iekļāvusi personifikāciju par kaķi, ka kaķis ir tas, kas viņā ieklausās, ir viņas atbalsts – *viņa nekad nenodos mani un uzklausīs mani*.

Pētījuma otrajā posmā skolniece nr. 4, rakstot par tematu „Rudens krāsu un smaržu pasaule”, raksturojot rudenī notiekošos procesus, izvēlējusies lietot personifikāciju *nakts sāk uzdzīvot*. Dotais izteiksmes līdzeklis izmantots, lai pastiprinātu domu par tumsas pārsvaru. Lietots epitets *mitrās* (lapas), lai raksturotu rudens laika pstākļu ietekmi.

6. tabula Skolnieka Nr.5 rādītāji

Kritēriji	Nekad		Reti		Dažreiz		Bieži	
	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā
Rakstu darbā iekļauti epiteti			X					X
Rakstu darbā iekļauti salīdzinājumi		X	X					
Rakstu darbā iekļautas personifikācijas	X	X						
Rakstu darbā iekļautas metaforas	X	X						

Pirmajā pētījuma posmā salīdzinājums *komandas biedriem, kuri man ir kā otra ģimene*, liek saprast, ka sporta veids, kurā skolnieks nr. 5 iesaistījies, ir kļuvis par kaut ko vairāk, kā tikai hobiju – savstarpējās attiecības komandas sportā ir ļoti svarīgas un augsti vērtētas.

Epitets *mīloša ģimene*, parāda, ka attiecības ģimenē, kopā pavadītais laiks skolēnam ir ļoti svarīgs, ģimene ir atbalsts un sniedz nebeidzamu laimes sajūtu.

Skolnieks nr. 5 otrā pētījuma posmā, rakstot par tematu „Latvija – zeme, kurā es gribu dzīvot”, redzami pauž savu cieņu, mīlestību pret Latviju, jo lietojis epitetus *mīlā, skaistā*. Raksturojot Latvijas gadalaiku daudzveidību, savā rakstu darbā iekļāvis vēl epitetus *krāsainais rudens, siltā vasara, baltā ziema, plaukstošais pavasaris*.

7. tabula Skolnieka Nr.6 rādītāji

Kritēriji	Nekad		Reti		Dažreiz		Bieži	
	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā
Rakstu darbā iekļauti epiteti	X					X		
Rakstu darbā iekļauti salīdzinājumi	X	X						
Rakstu darbā iekļautas personifikācijas	X	X						
Rakstu darbā iekļautas metaforas	X	X						

Pirmā pētījuma posmā rakstu darbā netika lietoti tēlainās izteiksmes līdzekļi, valoda ir vienkārša, bez sevišķiem to pastiprinošiem elementiem.

Otrā pētījuma posmā skolnieks nr. 6, rakstot par tematu „Rudens krāsu un smaržu pasaule”, lietojis epitetus *krāsains* (rudens), *slapjas* (lapas), raksturojot rudens raksturīgākās lietas un sajūtas. Joprojām jūtama tendence skolnieka darbā ir valodas vienkāršums.

8. tabula Skolnieka Nr.7 rādītāji

Kritēriji	Nekad		Reti		Dažreiz		Bieži	
	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā
Rakstu darbā iekļauti epitēti			X	X				
Rakstu darbā iekļauti salīdzinājumi	X	X						
Rakstu darbā iekļautas personifikācijas	X	X						
Rakstu darbā iekļautas metaforas	X			X				

Pētījuma pirmajā posmā skolēna valoda ir pārsvarā ļoti vienkārša, tikai vienā rakstu darba vietā iespējams saskatīt tēlainās izteiksmes līdzekli epitētu – *uzticīgs un labs draugs*, pastiprinot domu, ka skolnieka nr.7 draugs ir ļoti īpašs viņam, svarīgs.

Pētījuma otrajā posmā, rakstot par tematu „Latvija – zeme, kurā es gribu dzīvot”, skolnieks nr. 7 savā rakstu darbā iekļāvis metaforu *sapņu zeme*, apzīmējot Latviju kā viņa piepildījumu visam, ko vēlētos. Lietots arī epitēts *brīnišķīgā* (Rīga), uzsverot savas domas par konkrētās pilsētas pievilcību. Lai arī skolnieka valoda joprojām ir visai vienkārša un ikdienišķa, tajā iespējams pavisam nejauši ir iekļauti tēlainās izteiksmes līdzekļi.

9. tabula Skolnieka Nr.8 rādītāji

Kritēriji	Nekad		Reti		Dažreiz		Bieži	
	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā
Rakstu darbā iekļauti epitēti				X	X			
Rakstu darbā iekļauti salīdzinājumi	X	X						
Rakstu darbā iekļautas personifikācijas	X	X						
Rakstu darbā iekļautas metaforas	X	X						

Pirmajā pētījuma posmā skolnieks nr. 8 lieto tādu epitētu, kā *mazo kaķēnu*, lai pastiprinātu lasītāja izpratni par to, cik mazs un neaizsargāts kaķēns ir. Lai arī deminutīvā lietotais vārds kaķēns jau apraksta, ka tas ir mazs, ar nozīmi ļoti jauns kaķis, skolēns to

manāmi uzsver. Epitets *liela laime* liek saprast, ka mācības skolēnam ir svarīgas, arī gūtās atzīmes, jo laba vērtējuma saņemšana skolēnu dara laimīgu.

Rakstot pat tematu „Valoda dzīvo, ja tu tajā runā”, skolnieks nr. 8 izvēlējies uzsvērti rakstīt faktus, tādā veidā šķietami samazinot iespēju iekļaut tēlainās izteiksmes līdzekļus. Epitetu iespējams saskatīt *grūta, bet skaista valoda*, kur skolēns pauž arī savu viedokli, kā kaut kas var tikt vērtēts no pozitīvās un negatīvās puses vienlaicīgi.

10. tabula Skolnieka Nr.9 rādītāji

Kritēriji	Nekad		Reti		Dažreiz		Bieži	
	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā
Rakstu darbā iekļauti epitēti	X					X		
Rakstu darbā iekļauti salīdzinājumi	X	X						
Rakstu darbā iekļautas personifikācijas	X	X						
Rakstu darbā iekļautas metaforas	X	X						

Pirmā pētījuma posmā rakstu darbā netika lietoti tēlainās izteiksmes līdzekļi, valoda ir vienkārša, bez sevišķiem to pastiprinošiem elementiem.

Pētījuma otrajā posmā skolnieks nr. 9, rakstot par tematu „Cilvēki – Latvijas bagātība”, savā darbā iekļāvis epitētu *visskanīgākā* (balss), lai uzsvērti pamatotu savu viedokli par aprakstīto dziedātāju ar, viņaprāt, skanīgāko balsi. Epitets *čakli* (cilvēki) izvēlēts, lai raksturotu cilvēku vēlmi strādāt.

11. tabula Skolnieka Nr.10 rādītāji

Kritēriji	Nekad		Reti		Dažreiz		Bieži	
	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā
Rakstu darbā iekļauti epitēti				X	X			
Rakstu darbā iekļauti salīdzinājumi			X			X		
Rakstu darbā iekļautas personifikācijas	X	X						
Rakstu darbā iekļautas metaforas		X	X					

Salīdzinājums *neapprakstāma sajūta it kā vēderā būtu miljons tauriņu*, parāda, kā skolnieks nr. 10 salīdzina, cenšas izskaidrot īstas laimes sajūtu, kad to piedzīvo. Epitēti

neaprašstāma sajūta, mazie sīkumi pastiprina skolēnu sajūtu kapacitāti, ka laime ir kas līdz galam neizprasts, bet, ka jebkuri, pat vismazākie sīkumi var darīt cilvēku laimīgu.

Metafora – *lielākus kalnus var nogāzt*, lietota, lai akcentētu skolēna izpratni par draugu svarīgumu un atbalstu savā dzīvē.

Pētījuma otrajā posmā, rakstot par tematu „Cilvēki – Latvijas bagātība”, lietojis salīdzinājumu par aizbraucējiem kā *Sprīdītis, kurš dodas laimi meklēt*. Skolnieks nr. 10 pieklājīgā veidā centies aprakstīt cilvēkus, kuri kādā dzīves posmā pametuši Latviju, taču vēlāk atgriezušies. Vēl lietots salīdzinājums *cilvēki kā zelts*, ar domu, kā virsrakstā, ka cilvēks ir bagātība, ikkatrs cilvēks ar savu atdevi ceļ Latvijas vērtību pasaulē. Darbā iekļauti arī epiteti - *talantīgi* (mūziķi), *iedvesmojoši* (cilvēki), lai uzvērtu, paskaidrotu cilvēku labās īpašības, kā tās izpaužas.

12. tabula Skolnieka Nr.11 rādītāji

Kritēriji	Nekad		Reti		Dažreiz		Bieži	
	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā
Rakstu darbā iekļauti epiteti			X			X		
Rakstu darbā iekļauti salīdzinājumi	X	X						
Rakstu darbā iekļautas personifikācijas	X			X				
Rakstu darbā iekļautas metaforas			X	X				

Pirmā pētījuma posmā darbā iekļauta tāda metafora, kā *laimes recepte*, ar kuras palīdzību skolnieks nr. 11 visā darba gaitā lasītājam cenšas atklāt, kādas darbības un lietas viņu dara laimīgu. Epitets *mazākajām lietām* cenšas uzvērt un parādīt, ka patiesai laimei nevajag daudz, tai pietiek arī ar ceptām pankūkām brīvdienā rītā.

Skolnieks nr. 11 otrā pētījuma posmā, rakstot par tematu „Kultūra – cilvēka personības veidotāja”, lieto tādu epitetu, kā *izslāpuši* (kultūras mīļotāji), domājot, ka ne pēc kā dzerama izslāpuši, bet gan noilgojušies pēc sabiedrības, kultūras pasākumiem. Lietojot epitetu *aizraujošos* (izrādes notikumus), skolēns vēlas paust, ka izrādē notiekošās darbības ir bijušas interesantas, uzmanību piesaistošas un atmiņā paliekošas, tādas, kuras pēc tam skolēni vēl ilgi pārrunā dodoties mājup. Skolnieks nr. 11 lietojis arī personifikāciju *teātris ievilina mūs pārdomu pasaulē*, skaidrojot, ka teātra izrādes nereti liek domāt un analizēt notiekošās situācijas, tās neatkārtot reālajā dzīvē. *Pārdomu pasaule* savukārt ir metafora, kura apzīmē brīdī, kurā skolnieks pārdomā kādu konkrētu notikumu.

13. tabula Skolnieka Nr.12 rādītāji

Kritēriji	Nekad		Reti		Dažreiz		Bieži	
	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā
Rakstu darbā iekļauti epiteti	X					X		
Rakstu darbā iekļauti salīdzinājumi	X	X						
Rakstu darbā iekļautas personifikācijas		X	X					
Rakstu darbā iekļautas metaforas	X	X						

Pētījuma pirmajā posmā personifikācija *laime slēpjas*, skolnieka nr. 12 skatījumā, ir atrodamā kur citur, nevis naudā un mantā.

Skolnieks nr.12 pētījuma otrajā posmā, rakstot par tematu „Valoda dzīvo, ja tu tajā runā”, pielieto epitetus *mazā Latvija lielajā pasaule*, uzsverot Latvijas izmēru attiecībā pret pārējo pasauli. Epitets *skanīga* (valoda)lietots, lai raksturotu valodas labskanību, to novērtējot pozitīvi. Rakstu darba ietvaros skolnieks nezaudē pamatdomu par pieķeršanos gan valstij, gan tās valodai, radot pozitīva viedokļa priekšstatu.

14. tabula Skolnieces Nr.13 rādītāji

Kritēriji	Nekad		Reti		Dažreiz		Bieži	
	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā
Rakstu darbā iekļauti epiteti		X			X			
Rakstu darbā iekļauti salīdzinājumi	X	X						
Rakstu darbā iekļautas personifikācijas	X	X						
Rakstu darbā iekļautas metaforas	X	X						

Pētījuma pirmajā posmā epitets *pelēcīga diena*, lietots, lai izskaidrotu, kas ir laime skolnieces nr. 13 skatījumā. Laime ir sajūta, kura dara saulainas pat vispelēcīgākās dienas. Epitets *jautras spēles*, lietots, lai akcentētu, ka spēles, kuras spēlētas kopā ar klases biedriem ir pašas labākās, jo vārds spēles jau apzīmē procesu, kurā notiek kas aktīvs, jautrs, epitets to pastiprina.

Pētījuma otrajā posmā skolniece nr.13, rakstot par tematu „Latvija – zeme, kurā es gribu dzīvot”, neiekļāva tēlainās izteiksmes līdzekļus, valoda ir vienkārša, bez sevišķiem to pastiprinošiem elementiem.

15. tabula Skolnieka Nr.14 rādītāji

Kritēriji	Nekad		Reti		Dažreiz		Bieži	
	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā
Rakstu darbā iekļauti epitēti	X	X						
Rakstu darbā iekļauti salīdzinājumi	X	X						
Rakstu darbā iekļautas personifikācijas	X			X				
Rakstu darbā iekļautas metaforas	X	X						

Rakstu darbā, pētījuma pirmajā posmā, netika lietoti tēlainās izteiksmes līdzekļi, valoda ir vienkārša, bez sevišķiem to pastiprinošiem elementiem.

Pētījuma otrajā posmā skolnieks nr. 14 savā rakstu darbā par tematu „Valoda dzīvo, ja tu tajā runā”, iekļāvis vienu personifikāciju *valoda grib skriet, taču mēs to turam uz vietas*, skaidrojot, ka pēdējā laikā citu valodu ietekme, viņaprāt, neattīsta latviešu valodu, bet liek to pat nedaudz aizmirst, aizstāt.

16. tabula Skolnieka Nr.15 rādītāji

Kritēriji	Nekad		Reti		Dažreiz		Bieži	
	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā
Rakstu darbā iekļauti epitēti					X	X		
Rakstu darbā iekļauti salīdzinājumi		X	X					
Rakstu darbā iekļautas personifikācijas	X					X		
Rakstu darbā iekļautas metaforas	X	X						

Pētījuma pirmajā posmā skolnieks nr. 15 savā darbā iekļāva tādus epitētus, kā *zelta līstes*, vēloties uzsvērt bagātības apjomu, ka pat istabas elementi būtu no zelta. *Samtaini spilveni* raksturo augsta labuma gultas veļu.

Skolnieks nr. 15 savā rakstu darbā izmantoja vienu salīdzinājumu *tik bagāts kā prezidents*, vēloties uzsvērt un pamatot, ka viņa izpratnē, laime slēpjas lietu daudzumā, kvalitātē un naudā.

Skolnieks nr.15 pētījuma otrajā posmā, rakstot par tematu „Rudens krāsu un smaržu pasaule”, iekļāvis personifikāciju *ziedi raud*, lai apzīmētu dabas izjūtas par aizejošo vasaru un

tuvojošos ziemu. Personifikācija *raudošās debesis* lietota, lai raksturotu biežās rudens lietusgāzes, kuras šķietami nebauda arī pats skolēns, jo kopumā teikumā paustā ideja ir skumja. Rakstu darbā lietoti rudeni aprakstoši epiteti – *sārtās* (lapas), *slapjais* (lietus).

17. tabula Skolnieka Nr.16 rādītāji

Kritēriji	Nekad		Reti		Dažreiz		Bieži	
	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā	1.posmā	2.posmā
Rakstu darbā iekļauti epiteti	X			X				
Rakstu darbā iekļauti salīdzinājumi	X	X						
Rakstu darbā iekļautas personifikācijas	X	X						
Rakstu darbā iekļautas metaforas	X	X						

Pētījuma pirmajā posmā rakstu darbā netika lietoti tēlainās izteiksmes līdzekļi, valoda ir vienkārša, bez sevišķiem to pastiprinošiem elementiem.

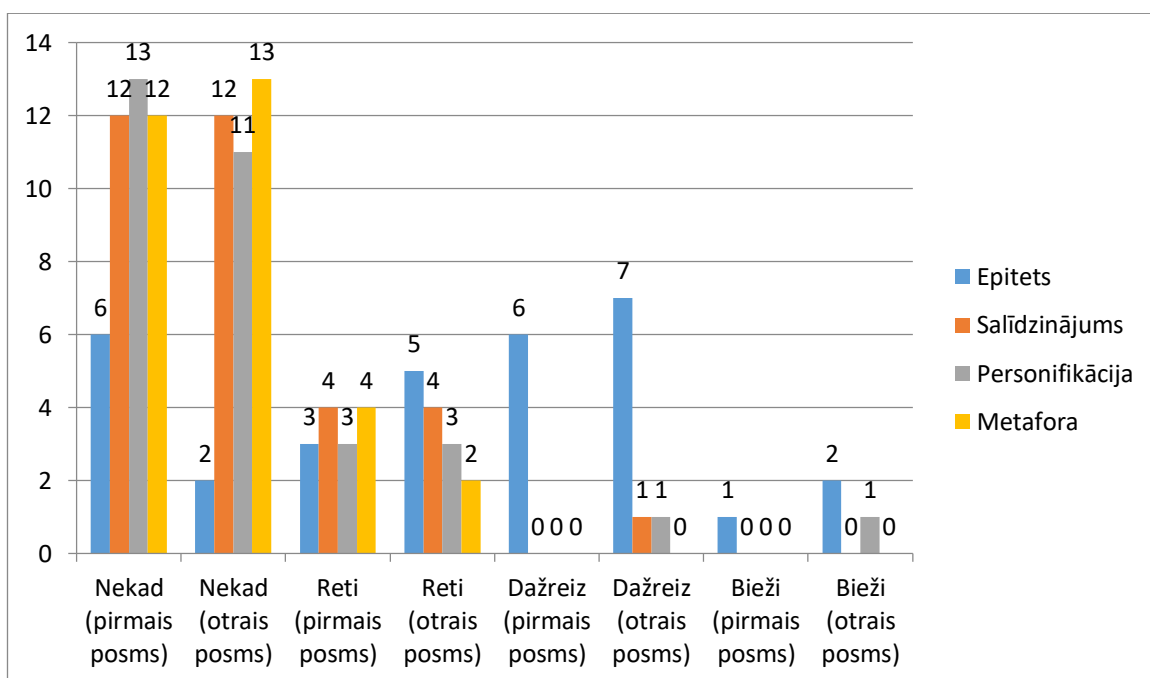
Pētījuma otrajā posmā skolnieks nr. 16, rakstot par tematu „Rudens krāsu un smaržu pasaule”, iekļāvis vienu epitetu – *vētrains* (rudens), taču tā nozīme nav attiecināma uz laikapstākļiem, bet gan piedzīvoto notikumu daudzuma ziņā. Rakstot par sadzīviskām lietām, kuras notikušas ar skolēnu šī rudens laikā, rakstu valoda ir vienkārša, ikdienišķa.

Pētījuma pirmajā posmā iegūtie rezultāti rāda, ka skolēni diezgan reti izmanto tēlainās izteiksmes līdzekļus teksta bagātināšanā. Īpaši gadījumos, ja nav bijis darba nosacījums – iesaistīt tekstā tēlainās izteiksmes līdzekļus. Brīvi veidots teksts parāda reālo valodas lietojumu. Skolēni domā ļoti ikdienišķi, sadzīviski, necenšoties aprakstā izmantot valodas līdzekļus, kas ļauj tēlaināk aprakstīt lietu skaistumu un burvību.

Pētījuma otrajā posmā iegūtie rezultāti rāda, ka skolēnu tēlainās izteiksmes līdzekļu lietojums joprojām ir diezgan mazs, taču salīdzinoši ar pētījuma pirmo posmu, tas ir nedaudz stabilāks. Detalizētāka iegūto rezultātu analīze un skaidrojums pieejams nākamajā nodaļā.

2.4. Iegūto rezultātu kvalitatīvā un kvantitatīvā analīze

Pēc skolēnu domrakstu analīzes, izmantojot kvantitatīvo metodi – datu salīdzinājumu, var secināt, ka pētījuma pirmajā posmā skolēnu rakstu darbos visstabilāk tiek pielietots tāds tēlainās izteiksmes līdzeklis, kā epitets (sk. 3.attēls).

3.attēls. Skolēnu tēlainās izteiksmes līdzekļu lietojuma rezultātu apkopojums pētījuma pirmajā un otrajā posmā

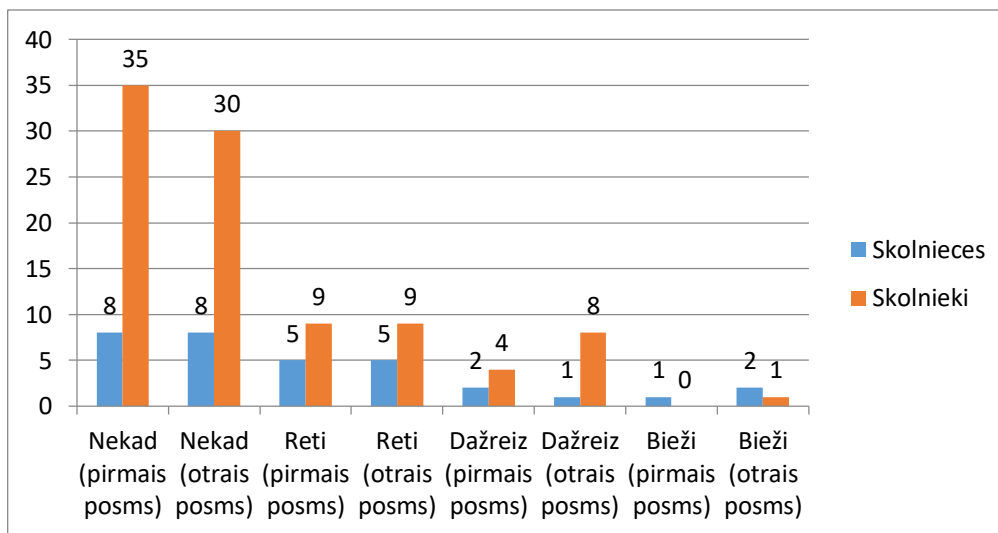
Iegūtie rezultāti parāda, ka tikai viens skolēns no sešpadsmit, epitētu iekļauj bieži, tās ir četras vai vairāk reizes vienā rakstu darbā. Skolēni savos darbos vismazāk pielieto personifikācijas. Vienādi mazā apjomā tiek pielietoti salīdzinājumi un metaforas. Iespējams redzēt, ka tādas tēlainās izteiksmes līdzekļus, kā salīdzinājumu, personifikāciju un metaforu savos rakstu darbos iekļauj vidēji trīs/četri skolēni tikai vienu reizi visa rakstu darba garumā.

Pēc atkārtoti veiktas skolēnu rakstu darbu analīzes, redzams, ka pētījuma otrajā posmā atkārtoti stabilāk lietotais tēlainās izteiksmes līdzeklis ir epitets (sk. 3.attēls). Taču salīdzinoši ar pirmo pētījuma posmu, ir palielinājusies metaforu neiekļaušana rakstu darbos. Kas attiecināms uz salīdzinājumu un personifikāciju lietojumu rakstu darbos, to lietojums ir nedaudz uzlabojies. Ir skolēni, kuri savos rakstu darbos dažreiz (2-3 reizes) vienā rakstu darbā iekļauj salīdzinājumu un personifikāciju, kas pirmā pētījuma posmā netika novērots. Kā arī otrā pētījuma posmā ir palielinājies skolēnu skaits, kuri savā rakstu darbā bieži (4 un vairāk reizes) iekļauj epitētus un personifikācijas.

Teorijas daļā gūtā informācijā par radošās domāšanas veicināšanu, atbilstošu apstākļu radīšanu domas veicināšanai (Kuduma, 2011), lasot skolēnu darbus, kuros valoda ir ļoti vienkārša, vairāk apspriežot sadzīviska rakstura problēmas, situācijas, kurās tēlainās izteiksmes līdzekļu iesaiste ir salīdzinoši sarežģīti realizējams uzdevums, pierāda, ka vides, apstākļu, iepriekšējā sagatavošanās teksta radīšanai, ir ļoti svarīga. Skolēnu domas ievirzīšana dvēselisku jautājumu risināšanā, ļautu skolēnu rakstu darbos saskatīt vairāk emocionālu un ne mantisku lietu apcerēšanu. Tādā veidā arī nodrošinot iespējams biežāku tēlainās izteiksmes

līdzekļu lietojamību. Otrā pētījuma ietvaros izvēlētie tēlainās izteiksmes līdzekļu akcentējošie uzdevumi daļēji balstīti uz spēles principiem, kas konkrētajā klasē, ņemot vērā skolnieku pārsvaru, sevi parādījis kā iedarbīgu.

4. attēlā redzama tendence, ka skolnieces savos rakstu darbos tēlainās izteiksmes līdzekļus iekļauj stabilāk, nekā skolnieki. Lai arī skolnieku īpatsvars konkrētajā klasē ir lielāks, tas nemaina kopējos rezultātus, ka skolnieces pētījuma pirmajā posmā ir vienīgās, kuras konkrētajā rakstu darbā tēlainās izteiksmes līdzekļus ir iekļāvušas *bieži*.

4. attēls. Skolēnu tēlainās izteiksmes līdzekļu lietojums atkarībā no dzimuma

Ņemot vērā pētījuma otrā posma rezultātus, ir iespējams secināt, ka ir palielinājusies skolnieku spēja rakstu darbos iekļaut tēlainās izteiksmes līdzekļus *dažreiz* un *bieži* (sk.4. attēls). Pētījuma pirmajā posmā savos rakstu darbos skolnieki dažādus tēlainās izteiksmes līdzekļus (*dažreiz*) iekļāva vien četras reizes, taču atkārtotā pētījumā iespējams novērot, ka skolnieki dažādus tēlainās izteiksmes līdzekļus (*dažreiz*) iekļauj jau astoņas reizes. Šī pati augšupejošā tendence novērojama ar *biežu* tēlainās izteiksmes līdzekļu lietojumu, jo palielinās ne tikai skolnieču spēja iekļaut tēlainās izteiksmes līdzekļus *bieži*, bet to spēj veikt arī skolnieki. To iespējams pamatot ar skolēniem saistošāku tēlainās izteiksmes līdzekļu apguves veidu, piemēram, iekļaujot mācību procesā uz spēles principiem balstītus uzdevums, kuri konkrētajai klasei ir īpaši interesējoši.

Ņemot vērā arī teorijas daļā skatīto *PIRLS 2016* lasītprasmes novērtēšanas pētījumu, kurā arī tika akcentēts, ka labākus rezultātus gūst tieši skolnieces (Ozola, 2017). Iespējams sasaistīt ar tēlainās izteiksmes līdzekļu stabilāku lietojumu tieši tāpēc, ka skolnieces, attīstot un papildinot savu lasītāja pieredzi tieši ar grāmatu lasīšanu, spēj pielietot arī savos rakstu darbos gūto, izlasīto pieredzi.

Iegūtie dati apliecina, ka skolēni joprojām nepietiekami izprot un neprot veidot tēlainās izteiksmes līdzekļiem bagātus tekstus paši pēc savas iniciatīvas. Skolēnu radītie domraksti valodas izteiksmes ziņā ir samērā nabadzīgi. Skolēni rakstīt vienkārši. Iegūtie sākotnējā pētījuma rezultāti un atkārtoti veiktā pētījuma rezultāti parāda, ka salīdzinoši mazu, bet tomēr pamanāmu rezultātu uzlabojumu jau ir iespējams novērot, ja mācību procesā tiek iekļauti skolēniem saistošāki paņēmieni un metodes, kas ļauj skolēniem iepazīt un novērtēt tēlainās izteiksmes līdzekļu nozīmi valodas bagātināšanā.

2.5. Pedagoģisko situāciju modelēšana

Darba tapšanas laikā, balstoties uz teorijas un sākotnējās situācijas izpētes rezultātiem, tika izstrādāts divu nedēļu plāns, kurā četru literatūras stundu laikā tika īstenota tēlainās izteiksmes līdzekļu apguve. Tās mērķis - sekmēt tēlainās izteiksmes līdzekļu izpratni un izmantošanu skolēnu radītajos tekstos.

Mācību stundu laikā skolēniem tika piedāvāts tēlainās izteiksmes līdzekļus atkārtot, pašiem radīt un pielietot pašu radītos tekstos. Mācību stundu laikā tika īstenots gan skolēnu individuālais darbs, gan pāru, gan grupu darbs, ar kuru palīdzību skolēni varēja pārliecināties ne tikai katrs par savām zināšanām un prasmēm, bet kopīgiem spēkiem saprast, atkārtot un apgūt ko jaunu, kā arī attīstīt sadarbības prasmes. Veidojot stundu konspektus, tika ievērota secība, lai skolēniem pēc iespējas vieglāk un saprotamāk atkārtotu tēlainās izteiksmes līdzekļus. Secība veidota, pamatojoties uz skolēnu jau zināmām prasmēm – tēlainās izteiksmes līdzekļu teorijas atkārtošana, tēlainās izteiksmes līdzekļu veidošana, atpazīšana tekstā un skolēnu tēlainās izteiksmes līdzekļu radīšana pašu spēkiem.

Pirmās stundas ietvaros skolēni veica grupu darbu, kura ietvaros skolēni kopīgiem spēkiem izdomāja, kā prezentēt stundas sākumā izlozēto tēlainās izteiksmes līdzekli tā, lai tas netiktu minēts tieši, taču klasesbiedri spētu to uzminēt, pamatojoties uz sniegto vizuālo attēlojumu. Šāda veida stunda ļauj skolēniem uztvert tēlainās izteiksmes līdzekļus atkārtoti no cita skatu punkta, nevis tikai pārlasot, pārrunājot teorētisko informāciju un skatot dažus piemērus, tādā veidā veicinot tēlainās izteiksmes līdzekļu izpratni tieši ar skatāmu materiālu palīdzību (sk. 5. PIELIKUMS Modelēto stundu konspekti – *1.stundas konspekts*). Ņemot vērā stundas sākumā radušās grūtības ar tēlainās izteiksmes līdzekļu nosaukumu atcerēšanos, to atpazīšanu pat ja tie ir iekrāsoti, tiek pastiprināts fakts, ka konkrētā temata atkārtošana ir ļoti aktuāla. Ņemot vērā, ka skolēniem radās dažas neskaidrības par to, kā konkrētais darbs varētu izskatīties, skolēniem lietī noderēja skolotājas sagatavotais piemērs (sk. 3.PIELIKUMS), kas vienlaicīgi dažiem skolēniem atviegloja, dažiem sarežģīja doto uzdevumu. Skolēni, kuri

šķietami nevēlējās ļoti iedziļināties dotā darba būtībā, centās zināmā mērā izmantot vai kopēt skolotāja sniegto piemēru, taču, lai novērstu šāda veida situācijas, ir nepieciešama skolotāja aktīva līdzdalība šāda veida darbos. Sniedzot skolēniem dažādus komentārus, ieteikums, ātri iespējams skolēnus ievirzīt citā virzienā. Šādās situācijās ļoti labi arī skolotājs var individuāli novērtēt, kā skolēni iesaistās lēmumu pieņemšanā, spējot vienoties par vienu, labāko attēlojumu konkrētajam tēlainās izteiksmes līdzeklim. Kā arī tika secināts, ka darbi, kuru rezultātu pārējiem klases biedriem ir stundas nobeiguma daļā jāuzmin, nodrošina daudz mierīgāku, klusāku grupu darbu, jo skolēni savu sarunu laikā nevēlas atklāt, kāds tēlainās izteiksmes līdzeklis viņu grupai jāattēlo vizuāli.

Tālākā stundu gaitā tika pielietota spēļu tematika, ar kuras palīdzību skolēni brīvākā, nepiespiestākā atmosfērā spētu uztvert mācību vielu. Otrās stundas gaitā skolēni ar dažādu uzdevumu palīdzību veido tēlainās izteiksmes līdzekļus, kurus pēc tam jāiekļauj skolēnu pašradītā, nejaušā tekstā – stāsts uz lapas (sk. 5. PIELIKUMS Modelēto stundu konspekti – 2. stundas konspekts). Ņemot vērā, ka teksts ir skolēnu grupu kopdarbs, nejaušs, brīžiem amizants, tas ļauj vērsts skolēnu uzmanību uz tēlainās izteiksmes līdzekļu lietojumu nepiespiestā, neformālā gaisotnē. Tā kā skolēnu sniegtās atbildes uz spēles jautājumiem var būt rakstītas dažādos locījumos, skolēniem, prezentējot izveidotos stāstus, ir jādomā par veidotā teksta loģiskumu tieši valodas lietojuma ziņā. Veicot stundas sākuma darbu ar tēlainās izteiksmes līdzekļu radīšanu, skolēni atzina, ka iepriekš nebija aizdomājušies, iedziļinājušies, kā tiek veidoti dažādi tēlainās izteiksmes līdzekļi, kas varētu palīdzēt tos turpmāk vairāk izprast. Ņemot vērā, ka metafora ir viens no sarežģītākajiem tēlainās izteiksmes līdzekļiem, arī to veidošana skolēniem padevās diezgan grūti, taču ar uzdevumu lapās sniegto piemēru palīdzību un skolotājas komentāriem, skolēniem izdevās grupā izdomāt vismaz vienu metaforu, lai gan uzdevuma nosacījumos minēts izveidot divas metaforas. Tāpēc ir ļoti svarīgi, atkarībā no radušās situācijas, mainīt, pielāgot uzdevuma nosacījumus. Tomēr ir brīži, kuros grupu darbs sevi neattaisno, jo ir skolēni, kuri grupu darbos ne vienmēr iesaistās pilnvērtīgi, tādā veidā, ja skolēns pats nav ieinteresēts, var netikt sasniegts vēlamais rezultāts stundas beigās – radoša teksta radīšana, izmantojot spēles elementus.

Trešās stundas gaitā skolēniem tiek piedāvāts darbs ar dzejas rindām, kurās iekļautie tēlainās izteiksmes līdzekļi ir ne tikai jānosauc, bet sākumā pati dzejas rinda ir arī jāatrod. Katra dzejas rinda sevī slēpj norādi, kur atrodama nākamā dzejas rinda. Tādā veidā skolēni vairāk iedziļinās rakstītajā tekstā, jo tas nav darbs tikai ar tēlainās izteiksmes līdzekļiem, bet gan ar tekstu kopumā, ar kura palīdzību atrisināt kopējo sarežģītību – nonākt pēdējās dzejas rindā apslēptajā vietā. Lai stundas uzsvars nebūtu vērsts tikai uz pavedienu meklēšanu skolas telpās un tās teritorijā, skolēniem, atrodot visas dzejas rindas, darba lapā jānorāda (sk. 5.

PIELIKUMS Modelēto stundu konspekti – 3. *stundas konspekts*), tieši kādi tēlainās izteiksmes līdzekļi slēpjas katrā dzejas rindā. Iepriekšējā pedagoģiskā procesa ietvaros ir secināts, ka nereti skolēniem visvairāk nepatīk tieši vienkārša tēlainās izteiksmes līdzekļu analīze, tāpēc skolēni pozitīvi uztvēra stundā notiekošo darbību, jo tika apvienots viņiem patīkamais – sava veida paslēpes un lietderīgais – tēlainās izteiksmes līdzekļu analīze. Šīs stundas gaitā pozitīvi izpaudās tieši grupu darbs, jo skolēni kopīgiem spēkiem, analizējot atrastās dzejas rindas, secināja, kur doties tālāk. Par to liecināja arī skolēnu diezgan raitā nonākšana pēdējā uzdevuma izpildes vietā. Arī skolēnu analizētie tēlainās izteiksmes līdzekļi liecināja par temata izpratni, jo lielākā skolēnu daļa darba lapas bija aizpildījuši pareizi. Tika secināts, ka, lai pēc iespējas vairāk skolēnus vērtētu individuāli, dotā dzejas analīze skolēniem jāveic patstāvīgi, ne grupā. Tādā veidā parādot, cik ļoti skolēni grupas darba laikā iesaistās pārrunās, pamana, analizē.

Pēdējās stundas ietvaros skolēniem jārada pašiem savs dzejolis, kurā iekļauts konkrēts skaits iepriekš norunātu tēlainās izteiksmes līdzekļu (sk. 5. PIELIKUMS Modelēto stundu konspekti – 4. *stundas konspekts*). Lai radītu skolēniem atbilstošu vidi, skolotāja demonstrē un iedrošina skolēnus radoši izpausties. Atmosfēras radīšanai, skolotāja katram skolēnam pēc kārtas ļauj atskaņot kādu skaņdarbu, kurš skolēnam palīdzētu nonākt pie vēlamā radošā rezultāta. Mācību stunda tiek veidota tā, lai skolēni justos pēc iespējas brīvāk, nepiespiestāk, tādā veidā palīdzot atbrīvoties, spējot sevi izpaust. Skolēnu iespēja kontrolēt stundas gaitu, atmosfēru, savu kopējo darba vidi, ir ļoti svarīgs aspekts, lai skolēni spētu radoši izpausties. Šādas mācību stundas ietvaros skolēniem ir nepieciešams ieteikums to neizmantojot, lai atskaņotu skaņdarbus, kuros lietoti necenzēti vārdi, skaņdarbus, kurus vienkārši atskaņot vēlmes pēc, bet gan tiešām padomāt par tādu pavadījumu, kurš palīdzētu koncentrēties ne tikai skolēnam pašam, bet arī cienītu pārējos klasesbiedrus. Šīs stundas ietvaros skolēni spēja pielietot visu iepriekš apgūto, uzzināto, kas parāda skolēnu izpratni par tematu kopumā. Ņemot vērā, ka daļa skolēnu darbu paveica salīdzinoši ātri, tiek secināts, ka uzdevuma nosacījumus nepieciešams mainīt, pielāgot atbilstoši skolēnu zināšanām, spējām. Nepieciešams palielināt gan paša saceramā dzejoļa apjomu, gan tajā iekļaujamo tēlainās izteiksmes līdzekļu daudzumu, kuru izdomāšana skolēniem aizņemtu papildus laiku, mazinot iespēju garlaikoties, traucēt citiem.

Kā vienojošais elements vairākumā stundu tiek ņemts skolēnu pašu spēja izvērtēt sava paveiktā darba kvalitāti. Lai to veiksmīgi paveiktu, skolotāja pati vai ar skolēnu palīdzību rada un papildina veicamā darba kritērijus. Tādā veidā sekmējot skolēnu vispārējo izpratni par veicamo darbu un tā rezultātu, jo stundas izskaņā skolēni vai nu rakstiski, vai mutiski analizē individuālos vai grupu darbus. Šāda veida darbu analīze ļauj skolēniem pašiem secināt, kuras

ir tās spējas un prasmes, kuras citos patstāvīgajos darbos vai grupu darbos ir nepieciešams akcentēt un pilnveidot. Nereti skolēni paši nepamana savas kļūdas vai ir tikai aizrauti ar notiekošā procesu, ka piemirst izpildīt darba kritērijus, tāpēc savu darbu vērtēšana mācību procesā ir neatņemama sastāvdaļa.

Secinājumi

Rezumējot darba gaitā gūtās teorētiskās un empīriskās atziņas, iespējams secināt, ka:

1. Mūsdienu skolēna valodas pilnveidošana ir izaicinošs process, jo skolotājam nemītīgi jācenšas sekot jaunākajām tendencēm ne tikai skolēniem sniedzamās interesējošās literatūras kontekstā, bet arī kopējām skolēnu attiecīgā vecumposma interesēm.
2. Tēlainās izteiksmes līdzekļu nozīmība cilvēka/skolēna dzīvē ir saistāma ar valodas attīstību kā pamatskolas, tā tālākos izglītības gados, lai spētu veiksmīgi radīt dažādus iedvesmojošus, motivējošus tekstus. Lai to paveiktu, tēlainās izteiksmes līdzekļu lietojums, būtība, nozīme jāizprot, jāapgūst jau pamatskolā.
3. Tēlainās izteiksmes līdzekļu raksturojumi dažādos avotos sniedz līdzīgu vai identisku priekšstatu par konkrēto tēlainās izteiksmes līdzekli. Darbā ar skolēniem tēlainās izteiksmes līdzekļu raksturojumi ir jārod ļoti precīzi, saprotami, lai skolēnam nerastos neatbildami jautājumi, jāsniedz skaidri, pat vizuāli piemēri. Nozīme ir vingrināšanās biežumam.
4. Lai pilnveidotu tēlainās izteiksmes līdzekļu lietojamību literatūrā pamatzglītības 7. klasē, skolotājam sākumā būtu lielāka uzmanība jāvelta savam darba stilam, piemēram, tajā iekļaujot lingvokulturoloģisko pieeju valodu apgūvē. Nozīme ir saistošu tekstu izvēlei. Teksta analīzes procesā uzmanību jāpievērš ne tikai tekstu saturam, bet arī valodas līdzekļu izvēlei.
5. Skolotājam jāseko skolēnu interesēm, sabiedrības aktualitātēm, lai valodas mācības mācību saturu un procesu padarītu daudzveidīgāku un interesantāku. Tēlainās izteiksmes līdzekļu apgūvē noderīgs metodiskais paņēmiens ir asociāciju veidošana. Nozīme ir apkārtējai videi un atmosfērai klasē, īpaši radošās rakstīšanas procesā.
6. Skolēnu domrakstu analīze ļauj secināt, ka skolēnu valoda ir ļoti vienkārša, ikdienišķa, pēc savas iniciatīvas skolēni teksta bagātināšanai salīdzinoši reti izvēlas izmantot tēlainās izteiksmes līdzekļus.
7. Attiecībā uz tēlainās izteiksmes līdzekļu lietojamību skolnieku un skolnieču starpā, ir vērojama izpratne un plašāka tēlainās izteiksmes līdzekļu lietojamība tieši skolnieču starpā. Tas parāda, ka pastiprināta uzmanība dažādos aspektos jāvelta vairāk tieši skolnieku tēlainās valodas attīstībai. To pierāda spēles elementu iekļaušana pētījuma otrā posma ietvaros, kas kaut nedaudz kopumā uzlabo skolnieku tēlainās izteiksmes līdzekļu lietojumu rakstu darbos.

8. Kvalitatīvai zināšanu apguvei, pilnveidei un pielietošanai ir nepieciešams laiks, kas mērāms ilgākā laika periodā, nekā tikai divu nedēļu izstrādāts plāns valodas stundām, kurās tiek akcentēta tēlainās izteiksmes līdzekļu apguve.

Priekšlikumi

Bakalaura darba tapšanas laikā radušies vairāki priekšlikumi, kas varētu noderēt latviešu valodas un literatūras skolotājam, lai veicinātu tēlainās izteiksmes līdzekļu apguvi 7. un 8.klasē:

1. Izmantojot lingvokulturoloģisko valodas apguves pieeju, nodrošināt valodas izteiksmes līdzekļu ziņā bagātu tekstu lasīšanu un analizēšanu, lai ar dažādu tekstu palīdzību aktualizētu skolēnu piederību tautai, nācijai, iepazīstinātu ar kulturvēsturisko mantojumu un veicinātu skolēnu izpratni par to.
2. Rūpēties par piemērotas vides un kopējās atmosfēras radīšanu, lai veicinātu skolēnu radošo domāšanu. Piemēram, stundās, kurās skolēni analizē vai rada paši savus tēlainās izteiksmes līdzekļiem bagātinātus tekstus, atbilstošas radošas atmosfēras radīšanai vēlams izmantot muzikālu pavadījumu vai dažādot telpas apgaismojumu.
3. Izmantot dažādus metodiskos paņēmienus teksta izpratnes veicināšanai, lai ļautu skolēniem dažādos, iespējams pat salīdzinoši neierastos, interesantos veidos iepazīties ar tēlainās izteiksmes līdzekļiem, to tapšanu, nozīmi, lai pēc tam pēc iespējas veiksmīgāk tos radītu pašu spēkiem un atbilstoši pielietotu. Izmantot ne tikai mācību grāmatās sniegtos paņēmienus, uzdevumus, bet arī citos resursos atrodamus vai pat pašu izdomātus paņēmienus. Piemēram, tēlainās izteiksmes līdzekļu radīšana, izmantojot attēlu galerijas.
4. Nepieciešamības gadījumā veltīt papildus laiku tēlainās izteiksmes līdzekļu apgūšanai, atkārtšanai, jo īpaši izmantojot pašu skolēnu radītos tekstus.
5. Sekmēt skolēnu lasīšanas prieku. Piedāvāt tekstus, kas atbilst konkrētā vecumposma interesēm, problēmām. Tekstus pielāgot skolēnam individuāli, ņemot vērā intereses, kopējo lasītprasmes attīstības līmeni, lai skolēns ar lasītā teksta palīdzību ne tikai iepazītos ar dažādu tematu, problēmu risināšanu, bet arī attīstītu lasītprasmi, tieši teksta satura un formas izpratni.
6. Pie salīdzinoši zema rezultātu uzlabojuma īsā laikā periodā, nepārtraukt tēlainās izteiksmes līdzekļu aktualizāciju, izpratni un apguvi, jo izteiktai skolēnu zināšanu līmeņa paaugstināšanai ir nepieciešams ne tikai skolēniem aktuāls metodiskais materiāls, bet arī laiks, kurā skolēni to apgūst.

Literatūras un citu avotu saraksts

1. Anspoka, Z., Siliņa-Jasjukeviča, G. (2009) Tradicionālā kultūra latviešu valodas pedagoģiskajā procesā. *Žurnāls Tagad*. 2009(1) 13 - 19
2. Baklāne, A. (2015) Lasītprasme 21. gadsimtā: jaunās prasmes un tradīcijas saglabāšana. *Žurnāls Tagad 1*. 2015 (9) 29 – 36
3. Beļickis, I., Blūma D., Koķe T., Markus D., Skujiņa V., Šalme A. (2000) *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: A. Zvaigzne ABC.
4. Berman, R.A. (2017) Language development and literacy. *Springer International Publishing AG* 2017. R.J.R. Levesque (ed.), *Encyclopedia of Adolescence*, DOI 10.1007/978-3-319-32132-5_19-2Pieejams: https://www.researchgate.net/profile/Ruth-Berman/publication/305945227_Language_Development_and_Literacy/links/5c99e00045851506d72bdc26/Language-Development-and-Literacy.pdf
5. Dorzhinova, Z.B., (2020) Influence of media on lingvo-cultural competence of students. *International Scientific Conference «Social and Cultural Transformations in the Context of Modern Globalism»* 253. -261. Russia: European Publisher.
6. Druviete, I., Kļava, G., Kopoloveca, N., Koroļeva, I., Mieriņa, I., Rozenvalde, K., Saulītis, A. (2021) *VALODAS SITUĀCIJA LATVIJĀ: 2016–2020. Sociolingvistisks pētījums*. Latviešu valodas aģentūra
7. Gauše, R., Kuduma, A., Laiveniece, D., Lauze, L., Vulāne, A. (2011) *Ar mūsdienu acīm uz klasiskām lietām: saturs un metodika. Latviešu valodas metodisko rakstu krājums*. Jelgava: LVA
8. Gavaina, Š., Ginters, B. (1996) *Radošā iztēle*. Rīga: a/s Preses nams.
9. Gavriļina M., Vulāne A. (2008) *Valodā veldzējas tautas dvēsele...* Rīga: Mācību grāmata.
10. Hedge, T. (2011). *Teaching and Learning in the Language Classroom*. Oxford University Press. Pieejams: http://www.oup.hu/THedge_TeachingandLearning.pdf
11. Kalve, A., Stikāne, I. (2009). *Literatūra 7. klasei. Mācību grāmata*. Rīga: Pētergailis.
12. Kursīte, J. (2002) *Dzejas vārdnīca*. Izdevniecība „Zinātne”.
13. Latvijas Nacionālā bibliotēka. (2020). *Lasīšanas veicināšanas programma "Bērnus, jauniešus un vecākus zūrija"*. Pieejams: <https://www.lnb.lv/lv/bernu-jauniesu-un-vecaku-zurija/bernu-jauniesu-un-vecaku-zurija-2020>
14. Lazdiņa, S., Šalme, A. (2008). *Latviešu valodas apguve mazākumtautības izglītībā: tendences, attīstība, ietekmes*. Jelgavas tipogrāfija.
15. Leech, G. N. (2013) *A Linguistic Guide to English Poetry*. Routledge. Milton Park, Abington.

16. Lieģeniece, D., Nazarova, I. (1999). *Veseluma pieeja valodas apgūvē*. Rīga: RaKa.
17. LiteraryDevices Editors. (2013). Personification. Pieejams: <https://literarydevices.net/personification/>
18. Martena, S., Laiveniece, D., Šalme A., (2020) *Lingvodidaktika: latviešu valodas mācības pusaudžiem un jauniešiem Rokasgrāmata pamatskolas un vidusskolas pedagogiem*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
19. Merriam-Webster Dictionary (2015) California: Merriam-Webster, Inc. Pieejams: <https://www.merriam-webster.com/>
20. Ministru kabineta noteikumi Nr. 747 (2018). *Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu un pamatizglītības programmu paraugiem*. Pieejams: <http://likumi.lv/ta/id/303768-noteikumi-par-valsts-pamatizglitibas-standartu-un-pamatizglitibas-programmu-paraugiem>
21. Monahan, P. (2008) *You Want Me to Teach Reading? Confessions of a Secondary Literature Teacher*. The English Journal. Vol. 97, No. 6. 98-104. Pieejams: https://www.jstor.org/stable/40503420?read-now=1&refreqid=excelsior%3A1b686646e0e56829e25500be2b745d13&seq=1#page_scan_tab_contents
22. Nippold, Marilyn A. (2007) *Later Language Development: School-age Children, Adolescents, And Young Adults*. 2nd ed. Publ. Pro Ed.
23. OECD (2021), *21st-Century Readers: Developing Literacy Skills in a Digital World, PISA*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/a83d84cb-en>.
24. Ozola, A. (2017). *Starptautiskā lasītprasmes novērtēšanas pētījuma IEA PIRLS 2016 pirmie rezultāti par 4. klašu skolēnu lasītprasmi Latvijā un pasaulē*. Rīga: Latvijas Universitāte. Pieejams: https://www.ipi.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/ipi/Publikacijas/elektronisks_PIRLS2016_nacionalais_zinojums.pdf
25. Pho, A., Dinscore, A. (2015). *Game-based learning*. Tips and trends: Instructional technologies committee, spring 2015. Pieejams: <https://acrl.ala.org/IS/wp-content/uploads/2014/05/spring2015.pdf>
26. Prensky, M. (2001). *Digital game-based learning*. New York, NY: McGraw-Hill.
27. Skujiņa V., Anspoka Z., Kalnbērziņa V., Šalme A. (2011). *Lingvodidaktikas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, Latviešu valodas institūts.
28. Steuter, E., Wills D. (2008) *At War with Metaphor: Media, Propaganda, and Racism in the War on Terror*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc. United Kingdom.
29. Svence, G. (1999) *Attīstības psiholoģija*. Rīga: A. Zvaigzne ABC.

30. Svence, G. (2008). *Bērna runas attīstība pirmskolas vecumā*. Latviešu valodas aģentūra. Māci un mācies. https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2019/10/SVENCE_Berna_runas_attistiba.pdf
31. Talce – Reinberga, B. (1999) *Tēlainā izpratne literatūrā*. Rīga: RaKa.
32. Tomele G. (2015) *Runas un valodas attīstība multistrukturālais modelis veseluma pieejas aspektā*. Pieejams: <http://journals.ru.lv/index.php/SIE/article/viewFile/392/501>
33. Tūbele, S. (2002). *Skolēna runas attīstības vērtēšana*. Rīga:RaKa.
34. Valeinis, V. (2007) *Ievads literatūrzinātnē*. Rīga: A. Zvaigzne ABC.
35. Valsts izglītības satura centrs (2016-2021)*Valodu mācību joma. Plānotie skolēnam sasniedzamie rezultāti pamatizglītības standartā, beidzot 3., 6. un 9. klasi*. Pieejams: https://skola2030.lv/admin/filemanager/files/1/Valodas_G.pdf
36. Valsts izglītības satura centrs (ar labojumiem 2010. gadā). *Literatūra 4.-9. klasei. Pamatizglītības mācību priekšmeta programmas paraugs (1. variants)*. Rīga: Izglītības satura un eksaminācijas centrs. Pieejams: <https://mape.skola2030.lv/resources/131>
37. Valsts izglītības satura centrs. (2016 - 2021). *Kompetenču pieeja mācību saturā*. (Skola2030). Rīga: Valsts izglītības satura centrs. Pieejams: <https://www.skola2030.lv/lv/skolotajiem/macibu-jomas/valodas>
38. Valsts izglītības satura centrs. *Literatūra 4.-9. klasei. Mācību priekšmeta programmas paraugs*. ESF projekts Nr.8.3.1.1/16/I/002. Kompetenču pieeja mācību saturā. Pieejams: <https://mape.skola2030.lv/resources/131>
39. Vorobjovs, A. (1996). *Psiholoģijas pamati*. Rīga: Mācību apgāds.
40. Wales, K. (2001) *Dictionary of Stylistics*. Second edition. London. Pearson Education Limited.

Pielikumi

1. PIELIKUMS. Metodes tēlainās izteiksmes līdzekļu apguvei 7. klasē

Tēlainās izteiksmes līdzekļu atkārtojums.

Skolēni tiek sadalīti vienāda skolēnu skaita grupās.

Katrai grupai tiek piešķirts savs tēlainās izteiksmes līdzeklis, kuru, izmantojot visu sev pieejamo informāciju klasē un viedierīcēs, jāattēlo nelietojot konkrētas definīcijas.

Dotais tēlainās izteiksmes līdzeklis ir jāilustrē atbilstoši skolēnu idejām, spējām.

Skolēniem pie dotās ilustrācija jāuzraksta atbilstošs piemērs tēlainās izteiksmes līdzekļiem, lai tas sasauktos ar ilustrēto attēlu.

Skolotājs bērniem demonstrē paraugu (sk. 3.PIELIKUMU).

Darba izpildes beigu daļā skolēni pa grupām prezentē tēlainās izteiksmes līdzekli, pārējie skolēni, pamatojoties uz zīmējumu un ilustrāciju, nosauc tēlainās izteiksmes līdzekli.

https://www.canva.com/learn/wp-content/uploads/2014/08/Lesson-Plan_Literary-Devices-Unleashed.pdf

Personifikācija (vairāk kalpotu kā atkārtojums, jo jau ir zināms, kas ir personifikācija. Attiecīgi pielāgojot iespējams lietot arī, lai atkārtotu citus tēlainās izteiksmes līdzekļus).

Stundai sākoties skolotājs skolēniem aploksnēs pasniegs jau iepriekš sagatavotus 10 lietvārdus un 10 darbības vārdus (katrai vārdšķirai sava krāsa). Katram skolēnam pienākas aploksne ar 10 dažādiem lietvārdiem un 10 darbības vārdiem.

LIEVĀRDS	DARBĪBAS VĀRDS
MĒNESS	KURKST
SAULE	PUKST
ZEME	SKAN
LAIPA	VĀRĀS
RASA	ROSĀS
ZIEDS	TVĪKST
MEŽS	PALECĀS

1. Skolēniem tiek dotas instrukcijas, ka aploksnis atvērt drīkstēs tikai pēc skolotāja ieteikuma, nedarīt to tiklīdz saņem aploksnī.
2. Brīdī, kad skolotājs dod atļauju izņemt aploksnēs esošās papīra lapiņas, skolēniem dotās lapiņas ir jāsakārto tā, lai katram lietvārdam pretī atrastos darbības vārds. Šo darbību jāveic nedomājot par sakarībām starp abiem vārdiem, nav jācenšas atrast piemērotāko darbības vārdu lietvārdam un otrādi.
3. Brīdī, kad laiks ir iztecējis, skolēni nonāk pie secinājuma, kādu tēlainās izteiksmes līdzekli ir radījuši tajā brīdī tiek dotas tālākas instrukcijas par to, ka izveidotie vārdu pāri ir jāiesaista pašu sacerētā dzejolī.
4. Lai skolēniem atvieglotu veicamā darba gaitu, tiek piedāvāts aizpildīt darba lapu, kurā konstruktīvi iespējams sakārtot, virzīt doto ideju. Dotajā darba lapā skolēni apraksta 3 – 4 vārdu pārus (viņuprāt interesantākos) (sk. 2.PIELIKUMS).
5. Ar tabulā jau esošā piemēra paraugu, skolēniem tiek sniegt uzskatāms piemērs par to, kā darboties. Kopā ar skolēniem skolotājs veido dzejas rindās, kurās varētu tik iekļautas lietas no dotās darba lapas (ne visu ir nepieciešams iekļaut, skolēni izmanto to, kas pašiem šķiet iederīgs viņu veidotajā dzejolī). Skolotājs demonstrē, kā skolēni varētu veidot savus dzejoļus:

Mēness klusi vārās debesīs, kurās nav zvaigžņu,

Tas zaigojot šļakstās un skumst.

Tas skumst, jo pulkstenis ir sitis pusnakti,

Bet viņš ir viens,

Debesīs, kurās nav zvaigžņu.

6. Pēc kopīgi veidotā, skolotāja demonstrētā dzejoļa tapšanas skolēni ķeras pie darba, lai veidotu savus dzejoļus ar darba lapu palīdzību. Ja skolēni redz sakarību starp vairākiem darba lapā esošajiem vārdu pāriem, skolēns tos visus var apvienot vienā dzejolī par konkrētu, vienojošu tematu.
7. Tapšanas procesā skolēni ir aicināti labprātīgi prezentēt sevis izveidotos dzejoļus visai klasei.

<http://www.readwritethink.org/classroom-resources/lesson-plans/dancing-minds-shouting-smiles-860.html?tab=4>

2. PIELIKUMS. Darba lapa idejas virzīšanai.

Vārds: _____

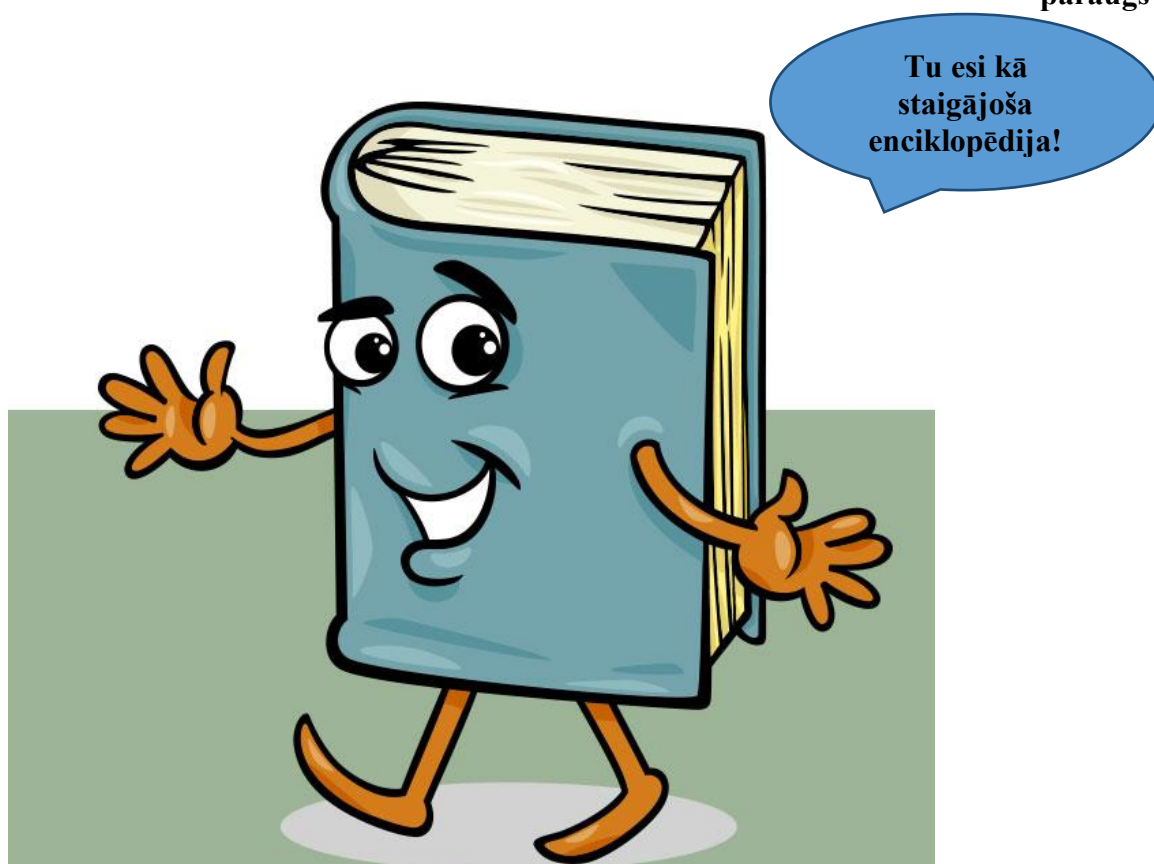
Klase: _____

Uzraksti sevis izveidoto vārdu pāri tabulas atbilstošajā ailē (VĀRDU PĀRIS

(LIETVĀRDS/DARBĪBAS VĀRDS)) tad, izmantojot iztēli un vārdu krājumu, radi tēlainas atbildes uz tabulā uzdotajiem jautājumiem.

VĀRDU PĀRIS (LIETVĀRDS/DARBĪBAS VĀRDS)	KĀPĒC?	KĀ?	KUR?
Paraugs: <u>MĒNESS/VĀRĀS</u>	Jo pulkstenis ir sitis tieši pusnakti	Zaigojot šļakstās	Debesīs, kurās nav zvaigžņu.

3. PIELIKUMS. Tēlainās izteiksmes līdzekļa attēlošana zīmējumā un piemērā – paraugs skolēniem.

4. PIELIKUMS Tēlainās izteiksmes līdzekļu radīšana izmantojot attēlu galeriju.

5. PIELIKUMS Modelēto stundu konspekti

1. stundas konspekts

7. Klase

Tematiskā vienība. Dzeja. Tēlainās izteiksmes līdzekļi.

Izzināmais jautājums. Kā ar vizuālo materiālu palīdzību iespējams izprast tēlainās izteiksmes līdzekļus?

Sasniedzamais rezultāts

Lielās ziņas	Skolēnu darbībā apgūstamās prasmes
<p>Dzejai ir unikāli izteiksmes līdzekļi. (K.Li.1.)</p> <p>Dzejas lasīšana un interpretēšana veido daudzveidīgu pieredzi. (K.Li.4.)</p> <p>Katram mākslas veidam ir unikāli izteiksmes līdzekļi. (K.Li.1.)</p> <p>Mākslas darba piedzīvošana un analīze attīsta ētisko un estētisko izpratni, empātiju un veido dažādas pieredzes. (K.Li.4.)</p> <p>Izmantojot literatūrai raksturīgus izteiksmes līdzekļus, katrs var radīt un realizēt radošas un mākslinieciskas idejas sev aktuāliem mērķiem. (K.Li.2.)</p>	<p>Saskata dzejoļa tēlus. Raksturo dzejolī izmantotos tēlainās izteiksmes līdzekļus, sajūtu gleznas. (K.6.4.5.)</p> <p>Pazīst tēlainās izteiksmes līdzekļus (salīdzinājums, epitets, personifikācija, salīdzinājums), kuri izmantoti tekstu izveidē.</p> <p>Vērtē lietojumu, salīdzina un pamato ietekmi uz lasītāju. (K.6.1.9.)</p> <p>Saskata un analizē literārā darba leksiskās īpatnības, vērtē vārdu izvēles ietekmi uz teksta saturu. (K.6.1.9.)</p> <p>Diskutē, apspriež idejas, individuāli, pārī vai grupā veido radošu darbu. (K.6.3.1.)</p> <p>Demonstrē, eksponē, raksta un lasa sadarbībā paveikto. Novērtē savu un klasesbiedru darbus un idejas, atsaucas uz tiem, norādot avotus. (K.6.3.4.)</p>
Ieradumi	
<p>Attīsta ieradumu ar skolotāja atbalstu noteikt, kuri izteiksmes līdzekļi tiek izmantoti dzejā, kā to izmantojums ietekmē konkrēto mākslas darbu. (Tikums – gudrība; vērtība – kultūra)</p> <p>Attīsta ieradumu izvērtēt sava radošā darba procesu un rezultātu. (Tikums – tolerance; vērtība – brīvība)</p>	

Pirmais posms. Skolēnu ieinteresēšana izzināmā jautājuma kontekstā un esošās skolēnu pieredzes apzināšana.

Stundai sākoties, skolēniem uz ekrāna tiek prezentēts dzejolis, kura rindas skolēni lasa kopā ar skolotāju (sk. Pielikumi). Pēc dzejoļa citēšanas, dažas tā rindas parādās iekrāsotas. Skolotāja skolēniem jautā, kas dotajā dzejolī, viņuprāt, iekrāsots, cenšoties izvilināt pēc iespējas precīzākus skolēnu skaidrojumus, nosaukumus. Atsaucot atmiņā dažādus tēlainās izteiksmes līdzekļus, skolotāja skolēniem jautā arī pēc kāda papildus piemēra, ja tas nav dotajā dzejolī ietverts. Ja tas sagādā grūtības, skolotāja skolēniem jautā, vai skolēni spētu parādīt tēlainās izteiksmes līdzekļus ar vizuālo materiālu palīdzību. Kas skolēnus uzvilina uz stundā izzināmo jautājumu - *Kā ar vizuālo materiālu palīdzību iespējams izprast tēlainās izteiksmes līdzekļus?*

Otrais posms. Skolēnu pieredzes paplašināšana.

Skolēniem pašiem secinot, ka zināšanas ir nepieciešams atkārtot, skolotāja piedāvā darbu grupās (grupas tiek sadalītas izlozējot lapiņas ar komandu vienojošiem simboliem – sk. Pielikumi), kura ietvaros skolēni, izmantojot visu sev pieejamo, rada vizuālu paraugu izlozētajam tēlainās izteiksmes līdzeklim, to nenosaucot, liekot klasesbiedriem to nosaukt. Kopā ar skolēniem tiek noteikti kritēriji, pēc kuriem skolēni kopīgiem spēkiem pēc tam izvērtē, kā

darbs grupā ir paveikts:

1. Darbā netiek iekļauts tēlainās izteiksmes līdzekļa nosaukums (TIL).
2. TIL ilustrēts tā, ka to saprot, spēj pamatot, izskaidrot jebkurš grupas dalībnieks.
3. Var lietot vārdisku/rakstisku komentāru, ilustrācijas papildinājumu, ja tas palīdz izprast TIL.
4. Atbilstoši izlozētajam TIL, tiek veidots piemērs, kur redzams TIL pielietojums.
5. Darbs veikts rūpīgi.
6. Darbu sadalījums grupā bijis vienlīdzīgs.

Vajadzības gadījumā skolotāja demonstrē piemēru, lai skolēniem būtu vieglāk izprotams uzdevums (sk. 3.PIELIKUMS).

Trešais posms. Atgriezeniskā saite (refleksija) nodarbības beigās

Tuvojoties stundas nobeiguma daļai, grupas tiek mudinātas darbu beigt, gatavoties tā prezentēšanai (to var darīt visa grupa vai viens grupas pārstāvis). Prezentējot vizuālo materiālu, skolēni pēc iespējas ilgāk neatklāj, kāds TIL slēpjas vizuālajā attēlojumā. Katra grupa pamato savu izvēli, to balstot ar kādu konkrētu piemēru (ja tas jau nav iekļauts pašā vizuālajā materiālā). Tādā veidā parādot, ka pašu izdomāto TIL ir iespējams arī iekļaut kādā tekstā, teikumā.

Pēc visu grupu prezentācijām, skolotāja izsniedz katrai grupai vērtēšanas kritēriju lapas (sk. Pielikumi), kurās skolēni atzīmē, viņuprāt, atbilstošo. Tādā veidā skolēni var lemt, kas viņu darbā ir izdevies, kas nav, pie kā vairāk vajadzētu piestrādāt turpmākajos grupu darbos, neatkarīgi no mācību priekšmeta.

Pielikumi

kāmazas, maziņaspicīņas
izsvaidītas uz tecīņas
sviesta beciņas –

kāskrūzaini, sekstainigailēni
saspiedušies sūnās
gaileņu gailēni –

kāapaļi rozīgivilnīši
grozās zem smilgām
vilnīši –

kā lepības pilni kundziņi
sastājušies ap apsēm
apšu kundziņi

bet uz godiem vai godiņiem
birzī tipina beretēs skaistās
bērzlapju podiņi –

un tā notiek septembra rītā,
kad no samirkušā mēness
naktī nokritušas sēnes – -

/Uldis Auseklis/

Kritēriji	JĀ	NĒ	DAĻĒJI
Darbā netiek iekļauts tēlainās izteiksmes līdzekļa nosaukums (TIL).			
TIL ilustrēts tā, ka to saprot, spēj pamatot, izskaidrot jebkurš grupas dalībnieks.			
Lietots vārdisks/rakstisks komentārs, ilustrācijas papildinājumu, lai palīdzētu izprast TIL.			
Atbilstoši izlozētajam TIL, tiek veidots piemērs, kur redzams TIL pielietojums.			
Darbs veikts rūpīgi.			
Darbu sadalījums grupā bijis vienlīdzīgs.			

2. stundas konspekts

7. Klase

Tematiskā vienība. Tēlainās izteiksmes līdzekļi, to veidošana.

Izzināmais jautājums. Kā radīt radošu tekstu izmantojot spēles elementus?

Sasniedzamais rezultāts

Lielās ziņas	Skolēnu darbībā apgūstamās prasmes
<p>Izmantojot literatūrai raksturīgus izteiksmes līdzekļus, katrs var radīt un realizēt radošas un mākslinieciskas idejas sev aktuāliem mērķiem. (K.Li.2.)</p> <p>Literatūrā ikviens priekšmets, parādība var tapt par personificētu tēlu. (K.Li.1.)</p> <p>Izmantojot literatūrai raksturīgus izteiksmes līdzekļus, katrs var radīt un realizēt radošas un mākslinieciskas idejas sev aktuāliem mērķiem. (K.Li.2.)</p>	<p>Izmantojot vizuālos materiālus, veido tēlainās izteiksmes līdzekli – salīdzinājumu.</p> <p>Grupējot lietvārdus ar tiem atbilstošiem īpašības vārdiem, veido tēlainās izteiksmes līdzekli – personifikāciju.</p> <p>Raksturojot doto lietvārdu ar īpašības vārdiem, veido tēlainās izteiksmes līdzekli – epitetu.</p> <p>Aizstājot doto īpašības vārdu ar citu to raksturojošu lietvārdu, veido tēlainās izteiksmes līdzekli – metaforu.</p> <p>Raksta jaunrades darbu – stāstu, izmantojot skolotāja dotās norādes vai patstāvīgi.</p> <p>Patstāvīgi vai grupā izmanto personifikāciju, metaforu, epitetu un salīdzinājumu savā radošajā darbībā. (K.6.2.1.)</p> <p>Vērtē sava radošā literārā darba procesu un rezultātu, uzklausa citu viedokļus un izsaka</p>

argumentētu vērtējumu citiem. (K.6.2.2.)

Ieradumi

Attīsta ieradumu ar skolotāja atbalstu veidot dažādus tēlainās izteiksmes līdzekļus.
Attīsta ieradumu izvērtēt gan sava, gan cita radītu radošā darba procesu un rezultātu. (Tikums – tolerance; vērtība – brīvība)

Pirmais posms. Skolēnu ieinteresēšana izzināmā jautājuma kontekstā un esošās skolēnu pieredzes apzināšana.

Skolēniem, ierodoties klasē, tiek lūgts pašiem sadalīties grupās, katrai grupai tiek izsniegta aploksne, kurā ir uzdevumu kopums (sk. Pielikumi). Katra uzdevuma izpildei skolēniem tiek dots laiks ~ 5 minūtes (atkarībā no skolēnu spējām). Kad pirmais uzdevums ir izpildīts, skolēni pilda nākamo uzdevumu, tādā veidā izveidojot paši savus piemērus tēlainās izteiksmes līdzekļiem (visi izveidotie piemēri sarakstīti uz atsevišķas lapas).

Otrais posms. Skolēnu pieredzes paplašināšana.

Tālākā stundas gaitā skolotāja skolēniem atgādina par reiz spēlētu spēli – stāsts uz lapas, kuras galvenā doma ir atbildes sniegšana uz konkrētu jautājumu, lapas nolocīšana, padošana nākamajam un atbildēšana uz nākamo jautājumu.

Skolotāja jautājumus sagatavojusi uz ekrāna (sk. Pielikumi), lai skolēniem tie būtu redzami, kā arī piemērs, lai skolēni pierakstītu papildus nepieciešamo, ja vajadzīgs. Galvenais nosacījums ir tāds, ka skolēni kā atbildes uz jautājumiem sniedz tikai tās, kuras paši ir sarakstījuši uz atsevišķās lapas, veidojot tēlainās izteiksmes līdzekļus iepriekšējā grupu darbā.

Trešais posms. Atgriezeniskā saite (refleksija) nodarbības beigās

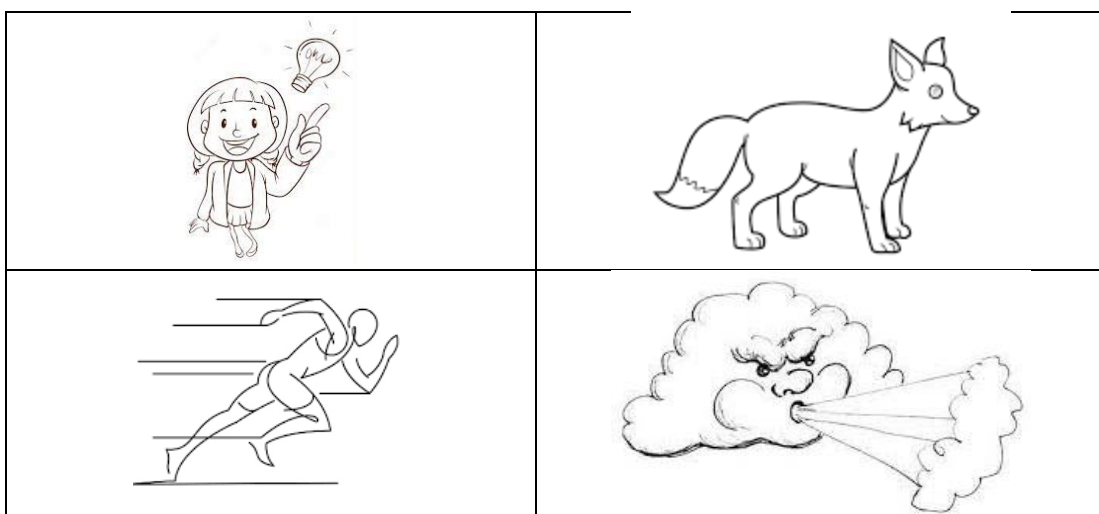
Secinot, ka atbilde uz jautājumiem ir sniegta, skolotāja lūdz katrai grupai atlocīt stāstu lapas un prezentēt izveidotos stāstus ar tēlainās izteiksmes līdzekļiem. Pēc stāstu prezentēšanas pārrunā, kas izdevies, kas nē, kā rīkoties citos līdzīgos darbos, lai panāktu pēc iespējas labāku rezultātu.

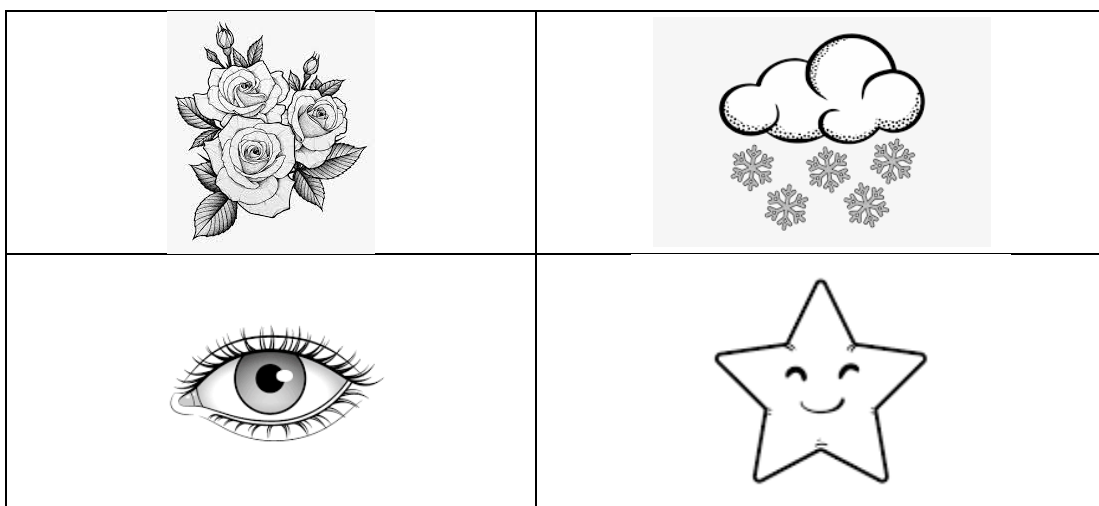
Pielikumi

Uzdevumi aploksnēs

1. uzdevums

Veido salīdzinājumus pamatojoties uz attēlos redzamo!

2. uzdevums

Dotos vārdu sagrupē tā, lai veidotos personifikācija (lietvārds + darbības vārds)!

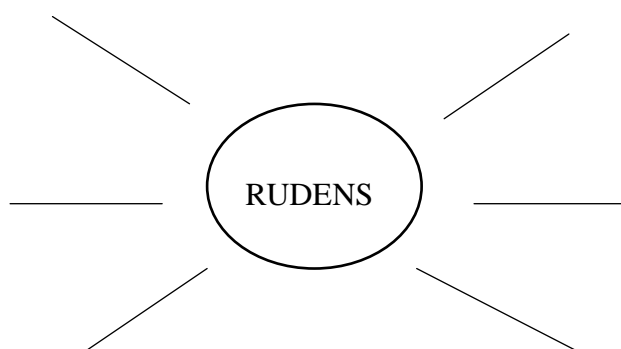
(Vārdi doti jau sagriezti, tam jāpiemeklē atbilstošākais)

ZIEDS	RAUD
MĀJA	AUG
LABĪBA	SMEJAS
DATORS	DZIED
ŠĶĒRES	SKIEN
JUMTS	STĀV
KUĢIS	ELPO
TRAUKS	DANCO

3. uzdevums

Uz katra epiteta saulītes stara uzraksti kādu īpašības vārdu, kurš raksturotu, kāds ir saulītes vidū dotais vārds!

(Katrai grupai sava lapa ar savu vārdu pa vidu, lai personāžs katrā lapā atšķirtos – JŪRA, MĒNESS, DEBESIS, ZĀLE)

4. uzdevums

Dotā īpašības vārda vietā izdomā vismaz divus to raksturojošus lietvārdus, aizstāj tos pašu izdomātos teikumos! Piemērs:

Silts – Viņas **apskāviens** bija saule.

Silts – Zupa bija **uguns** manā mutē.

Katrai grupai aploksnē cits īpašības vārds – **Auksts, slapjš, mīļš, saulains.**

Stāsts uz lapas (jautājumi un piemēri)

Jautājums	Skaidrojums	Piemērs
KAS?	Epitets + lietvārds	<i>Dzeltenā saule</i>
KĀDS/KĀDA?	Salīdzinājums	<i>asa kā nazis</i>
AR KO?	Personifikācija	<i>ar skrienošo vēju</i>
KUR?	Epitets + lietvārds	<i>dziļajā bedrē</i>
KO DARĪJA?	Metafora	<i>nokavēja sapņu vilcienu.</i>

3. stundas konspekts

7. Klase

Tematiskā vienība. Dzeja. Tēlainās izteiksmes līdzekļi.

Izzināmais jautājums. Kā izprotot tēlainās izteiksmes līdzekļus, iespējams atrisināt sarežģījumus?

Sasniedzamais rezultāts

Lielās ziņas	Skolēnu darbībā apgūstamās prasmes
Literārā darbā autors var izpaust savas emocijas, uzskatus, izmantojot literatūrai raksturīgus izteiksmes līdzekļus. (K.Li.2.) Izmantojot literatūrai raksturīgus izteiksmes līdzekļus, katrs var radīt un realizēt radošas un mākslinieciskas idejas sev aktuāliem mērķiem. (K.Li.2.)	Klausās un seko dotajām norādēm par veicamā darba būtību. Saskata un analizē literārā darba leksiskās īpatnības, vērtē vārdu izvēles ietekmi uz teksta saturu. (K.6.1.9.) Pazīst tēlainās izteiksmes līdzekļus (salīdzinājums, epitets, personifikācija, salīdzinājums), kuri izmantoti tekstu izveidē. Atrod tekstā tēlainās izteiksmes līdzekļus, tostarp personifikāciju, un veido izpratni, kāpēc tie literāros darbos ir būtiski. (K.6.1.1.) Raksturo dzejolī izmantotos tēlainās izteiksmes līdzekļus, sajūtu gleznas. (K.6.4.5.)
Ieradumi	
Attīsta ieradumu analizēt literatūras specifiskos līdzekļus un paņēmienus. (Tikums – gudrība; vērtības – kultūra, latviešu valoda)	

Pirmais posms. Skolēnu ieinteresēšana izzināmā jautājuma kontekstā un esošās skolēnu pieredzes apzināšana.

Ierodoties stundā, skolēniem jāsadala grupās, skaitoties uz 1-2-3 vai 1-2-3-4 (atkarībā no skolēnu skaita klasē). Katrai grupai tiek izsniegta pirmā dzejas pavediena lapiņa. Skolotāja skolēniem skaidro stundas/spēles nosacījumus.

Otrais posms. Skolēnu pieredzes paplašināšana.

Skolēniem tiek izklāstīti spēles noteikumi:

1. Saņemot katru dzejas pavediena lapiņu (sk. Pielikumi), skolēni klusi, diskrēti savā starpā

- spriež, kur varētu atrasties nākamā. Tikai, kad ir izlemts, kur jādodas, tikai tad dodas.
2. Par savas grupas rezultātu rūpējas tikai un vienīgi paši, nenoskatoties un nenoklausoties pavadieņu no citām grupām.
 3. Katrai grupai līdz ar pirmā pavadieņa izsniegšanu tiek izsniegta arī viena skolotājas palīdzības kartīte, kuru katra grupa var izmantot tikai vienreiz, brīdī, kad zudušas ir visas cerības.
 4. Pie katra pavadieņa atrašanās, grupa paralēli kopīgiem spēkiem to izanalizē, secinot, kāds tēlainās izteiksmes līdzeklis dotajā dzejas rindā ir iekļauts (vajadzīgas gadījumā to pieraksta).
 5. Pārvietojoties pa skolas telpām tiek cienīt pārējie skolā esošie cilvēki.
 6. Nonākot pēdējā pavadieņa norādītajā vietā, katra komanda kopīgiem spēkiem glīti, saprotami aizpilda skolotāja izsniegto darba lapu, norādot, kāds tēlainās izteiksmes līdzeklis ir atrasts (sk. Pielikumi).

Trešais posms. Atgriezeniskā saite (refleksija) nodarbības beigās

Nonākot pēdējā pavadieņa norādītajā vietā, skolēnu grupai tiek izsniegtas darba lapas, kurās lasāms dzejolis. Katrā no dotajām dzejoļa rindām jānosaka tēlainās izteiksmes līdzeklis, tas jānosauc. Skolēniem savstarpēji jāspēj noteikt un vienoties par sniedzamo atbildi.

Pielikumi

Atrastā dzejas rinda	Vieta, kur paslēpta nākamā dzejas rinda
Skola tāda spoža vieta,	Lampa
Atver mūsu grāmatplauktus dižos.	Durvis
Zinām kāpēc skaitļi skrien,	Matemātikas klase
Kā pēc notīm skaļi diēt.	Mūzikas klase
Dzīves ziņu Rainis dod,	Plāksne pie skolas
Kurā kokā zīle snauž.	Ozols pie skolas
Savu ceļu jaunam gurķim,	Ēdnīca
Pašam zvaigznēs ierakstīt.	Skolas lielā zāle

Skolēnu darba lapa, nonākot pēdējā pavadieņa punktā.

Grupas dalībnieku vārdi:

Nosaki, kāds tēlainās izteiksmes līdzeklis iekļauts katra dzejas rindā!

Atrastā dzejas rinda	Tēlainās izteiksmes līdzeklis
Skola tāda spoža vieta,	_____
Atver mūsu grāmatplauktus dižos.	_____
Zinām kāpēc skaitļi skrien,	_____
Kā pēc notīm skaļi diēt.	_____

Dzīves ziņu Rainis dod,	_____
Kurā kokā zīle snauž.	_____
Savu ceļu jaunam gurķim,	_____
Pašam zvaigznēs ierakstīt.	_____

4. stundas konspekts

7. Klase

Tematiskā vienība. Dzeja. Tēlainās izteiksmes līdzekļi.

Izzināmais jautājums. Kā apkārtējā vide spēj ietekmēt radošo domāšanu?

Sasniedzamais rezultāts

Lielās ziņas	Skolēnu darbībā apgūstamās prasmes
<p>Izmantojot literatūrai raksturīgus izteiksmes līdzekļus, katrs var radīt un realizēt radošas un mākslinieciskas idejas sev aktuāliem mērķiem. (K.Li.2.)</p> <p>Radošajā darbībā cilvēks pēta un pauž savu identitāti. (K.Li.3.)</p> <p>Ideju, emociju un viedokļa paušanā nepieciešama drosme, neatlaidība un gatavība izmēģināt dažādas pieejas. (K.Li.2.)</p> <p>Dzejai ir unikāli izteiksmes līdzekļi. (K.Li.1.)</p> <p>Lai radītu noteiktas formas dzejoli, ir nepieciešama neatlaidība un gatavība izmēģināt dažādas pieejas. (K.Li.2.)</p>	<p>Klausās, vērtē, analizē skolotāja sniegto piemēru, izprot uzdotā darba būtību.</p> <p>Zina, ka dzejoļiem var būt dažādas formas. Pēta un meklē dzejoļu formu pazīmes. Saskata dzejoļa formas un ritma sakarības. (K.6.1.10.)</p> <p>Rada tekstu ar apgūtajiem tēlainās izteiksmes līdzekļiem. Vērtē, kāpēc tie tiek tekstā lietoti. (K.6.3.4.)</p> <p>Pazīst, izvēlas un lieto valodas un tēlainās izteiksmes līdzekļus, kuri nepieciešami literāra darba radīšanai. (K.6.1.9.)</p> <p>Radošā darbā realizē savu ideju ar atbilstoši, mērķtiecīgi atlasītiem valodas izteiksmes līdzekļiem un kompozīcijas principiem. Eksperimentē ar dzejoļu formu, radot savu tekstu. (K.6.1.3.)</p> <p>Demonstrē, eksponē, raksta un lasa sadarbībā paveikto. Novērtē savu un klasesbiedru darbus un idejas, atsaucas uz tiem, norādot avotus. (K.6.3.4.)</p>
Ieradumi	
<p>Attīsta ieradumu ar skolotāja atbalstu izvēlēties un lietot valodas un tēlainās izteiksmes līdzekļus, kuri nepieciešami literāra darba radīšanai. (Tikumi – drosme, centība; vērtība – latviešu valoda)</p> <p>Attīsta ieradumu pilnveidot prezentēšanas prasmes, izmantojot audiovizuālos līdzekļus. (Tikumi – godīgums, savaldība, drosme; vērtības – cilvēka cieņa, brīvība)</p>	

Pirmais posms. Skolēnu ieinteresēšana izzināmā jautājuma kontekstā un esošās skolēnu pieredzes apzināšana.

Skolēniem ierodoties klasē tiek atskaņots muzikāls darbs, attiecīgajā brīdī skolotāja deklamē dzeju, paužot tā savas pārdomas, izjūtas. Pēc dzejas deklamēšanas muzikālais pavadījums tiek pieklusināts, tiek pārrunāts, par ko skolēni domāja, kad:

1. Izdzirdēja muzikālo pavadījumu,
2. Klausījās skolotāja deklamētajās dzejas rindās,
3. Kā abi šie mākslas veidi – mūzika un dzeja sevi papildina?

Otrais posms. Skolēnu pieredzes paplašināšana.

Saprotot, ka skolēniem būs jācenšas radīt skaņdarba un emociju savienojuma radošais patstāvīgais darbs, skolotāja sniedz skolēniem darba nosacījumus.

1. Jāsacer dzejolis par sev saistošu tematu, kurā iekļauti:
 - a. Divi epitēti,
 - b. Viens salīdzinājums,
 - c. Viena personifikācija,
 - d. Viena metafora.

(Dzejolī iekļaujamo tēlainās izteiksmes līdzekļu daudzums atkarīgs arī no skolēnu vispārējā līmeņa – to ir iespējams mainīt atkarībā no skolēnu spējām.)

2. Dzejolim jābūt vismaz ar diviem pantīņiem.
3. Katram skolēnam rindas kārtība būs iespēja atskaņot kādu skaņdarbu, kurš viņiem palīdz koncentrēties, radīt tos apstākļus, kuros skolēns spēj darboties pēc iespējas radošāk.

Trešais posms. Atgriezeniskā saite (refleksija) nodarbības beigās

Skolēni pēc brīvprātības principa, sava izvēlēta skaņdarba pavadījumā (pēc izvēles), prezentē pašsacerēto dzejoli klasesbiedriem. Skolēni cenšas sadzirdēt un pēc dzejoļa prezentēšanas pamatot, vai pašsacerētais dzejolis atbilst individuālā darba nosacījumiem. Tādā veidā skolēni ne tikai ieklausās viens otrā, bet parāda arī to, vai spēj audiāli uztvert tēlainās izteiksmes līdzekļus.

Pielikumi

Skolēna vārds	Kritēriji	Viens	Divi	Neviens	Vairāk
	Dzejolim ir vismaz divi pantīņi.				
	Dzejolī iekļauti epiteti.				
	Dzejolī iekļauta personifikācija.				
	Dzejolī iekļauta metafora.				
	Dzejolī iekļauts salīdzinājums.				

Bakalaura darbs

„Tēlainās izteiksmes līdzekļu apguves iespējas literatūras stundās 7. klasē”
izstrādāts Latvijas Universitātes Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi un izmantoti tikai tajā
norādītie informācijas avoti.

Autors: Evija Vinslava

(vārds, uzvārds)

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai

Darba zinātniskais vadītājs/a: Dr.paed. Gunta Siliņa – Jasjukeviča

(zinātniskais grāds, vārds, uzvārds)

2022. gada rudens semestris